

TÜRK- GÜRCÜ İLİŞKİLERİ VE TÜRKİYE GÜRCÜLERİ

Muhittin GÜL *

ÖZET

Gürcüler, Kafkas coğrafyası içinde yerli halktan olup "Kartveli" adıyla anılmışlardır. Tarihsel süreç içinde Kartlar, Megrel-Çavanlar ve Savanlar olmak üzere üç kol oluşturmuşlardır. Grek ve Roma gibi antik dönemlerde demir işçiliği ile bilinen Gürcüler, oldukça ileri tarım tekniklerini kullanmışlardır. Genelde Asyalı kavimlerin siyasal ve kültürel etkileri altında olan Gürcüler'in uluslaşma sürecinde Kartlar belirleyici rol oynamıştır. Gürcüler, Kafkas dillerinin Kartveli dil grubundan olup, oldukça zengin bir ses sistemine sahiptirler.

Gürcüler'in son derece hareketli olan Kafkas coğrafyası içinde önceleri eski Asya kökenli kavimlerle iç içe veya yan yana yer almışlardır. Bunu izleyen dönemlerde ise genelde Transkafkasya ve bu arada da Gürcüler, sırasıyla Arap, Bizans, Selçuklu ve Moğol İşgallerini yaşamışlardır. Osmanlı-Gürcü ilişkileri ise 1578'de Güneybatı Gürcistan'ın ilhaki ile başlamıştır. Bu tarihten itibaren Gürcüler arasında Müslümanlık yayılmaya başlarken, bu aynı zamanda Türkiye Gürcüleri'nin de tarihi başlangıcı olmuştur. Bundan sonra göç şeklinde yer değiştirmeler olacaktır. Osmanlı yönetimine giren ve İslamı kabul eden Gürcüler'in giderek yaşam biçimi farklılaşmaya başlamıştır. Bundan sonraki siyasal olaylar, savaşlar ve dinsel farklılıklar, Müslüman Gürcüleri ötekilerden koparmıştır. Ancak dil ve bazı gelenekler sürdürülmüştür.

Yaşanan Osmanlı-Rus savaşlarından özellikle Kırım ve 1877-78 savaşları sırasında Osmanlı ordularını destekleyen Gürcüler'e baskı yapan Ruslar, onların Anadolu'ya göç etmelerine neden olmuştur. Bu tarihlerden itibaren Rus baskıları nedeni ile Karadeniz ve Anadolu'nun çeşitli yörelerine göç eden Müslüman Gürcüler, bu günkü Türkiye Gürcülerini oluşturmuşlardır. 1921'de Gürcistan Sovyet yönetimi altına girerken, aynı yıl Türk-Sovyet sınırı çizilmiş ve Türkiye'de kalan Gürcüler'in kalıcılığı kesinleşmiştir. Bundan sonra Türkiye Gürcüleri, hiç bir şekilde etnik ayrılık peşinde olmaksızın, Atatürk'ün işaret ettiği doğrultuda Anadolu Türk halkı ile kaynaşıp rahat bir şekilde yaşantılarını sürdürmektedirler.

Anahtar Kelimeler : Kafkasya,Transkafkasya, Gürcüler, Türkiye Gürcüleri

* Yrd.Doç.Dr. Muhittin GÜL, Çankaya Üniversitesi Öğretim Üyesi

TURCO-GEORGIAN RELATIONS AND TÜRKİYE GEORGİAN

ABSTACT

Georgians, which are termed the name "Kartveli", are a local folk in Caucasian geography. Karts compose three houses as Megrel-Çavans and Savans in historical process. Georgians were known in iron working in Greek and Roman archaic era's and they used advanced agriculture technics. Karts played determining role on the process of being a nation of Georgians, which, in general under the influence of Asian hordes. Georgian language is a part of Kartveli language group and has a reasonably rich voice system.

Georgians previously had lived with old Asian hordes in extremely active Caucasian geography. Pursuing era's they came under generally Transcaucasian and meanwhile successively, Arabic, Byzantine, Seljuk and Mongol invasions. The relations of Ottoman- Georgians were begun with the invasion of southwest Georgia in 1578. Hence, İslam was spreaded among Georgians, and it started the history of Turkey Georgians. Hereafter, immigration type movements would take place. As a result of Ottoman administration and accepting İslam, Georgians life style was begun to change. Henceforth political events, wars and religious differences broke off Muslims Georgians from others. Although, language and some customs were continued.

Russians pressurized Georgians, which supported Ottoman Armies, in the Ottoman-Russian Wars, especially Crimean and the war of 1887-78, and it started their immigration to Anatolia. These Muslim Georgians imigrated to Black Sea and several district of Anatolia and constitute Turkey Georgians. In 1921 Georgia fell into Soviet administration and Turkish - Soviet border was drawn at the same year. This made definite that staying Georgians in Turkey permanently. Henceforth, Turkey Georgians does not seek ethnical differences and they mixed Anatolian Turkish people at the guide of Atatürk. They are living in a comfortable situation.

Keywords: *Caucasian, Transcaucasian, Georgians, Turkey Georgians.*

GİRİŞ

Kafkas coğrafyası içinde yer alan insan topluluklarının tarihi paleolitik ve neolitik çağlara kadar inmektedir (Kınal, 1983:24-29; İnan,1956:48-49; Brosset,2003:1-8). Bölgede bu çağlara ait çeşitli arkeolojik bulgular bulunmaktadır. Ancak bu bölgelerdeki orman bolluğu nedeniyle her tür yapı ve araç-gereç ahşap ağırlıklı olduğundan uzun ömürlü olamamıştır. Ahşap kültürüne özgü olan bu yörelerin kültürel varlıkları, bölgenin çok yağışlı ve nemli olması nedeni ile sonraki bin yıllara ulaşamamıştır. Ayrıca Asya'dan gelen göçlerin, Anadolu, Orta Doğu ve bir ölçüde de Avrupa kapısı olan Kafkas toprakları,sürekli olarak çeşitli kavimlerin saldırı alanı olmuş ve pek çok defa yakılıp yıkılmıştır. Bu nedenle bazı arkeolojik bulguların ötesinde, öteki kültürel varlıklar günümüze intikal edememiştir. Bu konuda daha çoğu komşu uygarlıklardan bilgiler edinilebilmektedir. Bu durum aynı zamanda Doğu Karadeniz için de geçerlidir.

Kafkasya'nın yerli halkından olan Gürcüler'in ataları, bu coğrafya içinde M.Ö. II.binlerden itibaren doğulu halklarla ilişkiler içinde olmuşlardır. Bunlar arasında sırasıyla Hititler, Mitanniler, Asurlular ve Urartular yer alır (Kınal,1962:91-93; Alpman,1988:36-39). Bu konudaki ilk bilgilere Asur çivi yazılı yazıtlarda rastlanmaktadır. Daha sonraki yüzyıllarda Antik Çağı yaşayan Gürcüler'in ataları, bu bölgede tarım ve hayvancılıkla uğraşırken ilk kez demir işçiliğinin öncüleri olmuşlardır. Dolayısı ile metal teknolojisini tarıma ve diğer alanlara uygulayan ilk topluluklardandırlar (Mansel,1971:18-19).Yunanlılar'ın Tao (Taohiler) dedikleri Gürcüler, Transkafkasya'da yer almakla birlikte, Önasya'nın siyasal, sosyal ve kültürel yaşamında önemli ölçüde rol oynamışlarıdır (Demircioğlu,1953:8-15; Kınal,1962:19-20).M.Ö.9. ve 8. yüzyıllarda Kolha adıyla Karadeniz'in Güneydoğusu'nda oluşan Gürcü birliği, bölgede önemli üretim ve ticaret etkinliği göstermiştir. M.Ö.I.yüzyılda siyasal anlamda Roma egemenliği altına giren Kafkasya'da, başta Kolha ve Kartveli olmak üzere farklı unsurlar arasında birleşme olmuştur. Gürcistan bölgesinde I. yüzyıldan itibaren Hıristiyanlık yayılmaya başlamıştır. IV.yüzyılın başlarında havarileri ile Aziz Nino bölgeye gelip etkili olmuş ve Kartli Kralı da Hıristiyanlığı resmi din olarak kabul etmiştir. İran'ın Zerdüştlüğüne karşı Hıristiyanlık tercih edilmiş ve bu gelişme de Bizans'a yaklaşmayı getirmiştir. Bizans, özellikle

IV.yüzyılda Kafkaslar'da etkili olmuş ve bölge ile yakınlaşma sağlanmıştır (Orstrogorksy,1981:96; Brosset,2003:97-100; Çiloğlu,1993:38). Buna bağlı olarak Gürcistan'la Bizans arasında dini, kültürel vb.bağlar kurulmuştur. Bununla birlikte Gürcü kültürü bölgede olduğu gibi, bölge dışında da saygınlık kazanmıştır. Suriye ve Mısır'a kadar uzanan coğrafyada yankı yapmıştır. Örneğin IV.yüzyılda Poti'de bir akademinin varlığı bilinmektedir. Buraya Bizans ve çeşitli yerlerden öğrenciler gelmiştir. Kilise ve manastırlar bölgede geniş bir coğrafyada yaygın olduğu gibi, felsefi düşünceler de aynı yaygınlığı göstermiştir.

Böylece VI. yüzyıldan itibaren bölge, siyasal anlamda da Bizans egemenliği altına girmiştir. VIII. yüzyılda bölge de Abhaz Prensi Leon, Bizans egemenliğinden çıkmayı başarmış ve Abhazya Krallığı'nı oluşturmuştur. Bu krallık, I X.yüzyılda da yaşamıştır. Bu dönemde dil ve yazı Gürcüce olmuştur. Kültürel yapı ile dinde de Gürcü unsur egemen hale gelmiştir. IX. yüzyıl sonunda ise bölgeye Bagratlı Gürcü Hanedanı egemen olacaktır.

Bagratlı Hanedanı, Kartveli (Laz veya Çan) soyundan olup,II.Andernase 888'de Gürcüler'in kralı olarak taç giymiştir (Kırzioğlu,1972:439-441). Bu gelişme ile birlikte, Arap ve Bizans'lı istilacılara karşı mücadele etmekte olan Gürcistan'ın birliğini sağlayıcı koşullar oluşmuştur. Yerel gruplar arasındaki çatışmalar azalmıştır. Bu da ulusal birliğin yolunu açmıştır. Bununla birlikte Gürcistan'da ulusal ve kültürel birlik canlanmış ve bölgenin bu yöndeki merkezi olunmuştur. Bu arada Gürcüler, bölgede daha da yaygın hale gelmişlerdir. 975'lerde III.Bagrat'la bağımsız Gürcistan oluşmuştur. Ülkeye yönelecek saldırılara karşı terkedilmiş yerlerde manastırlar inşa edilerek, oralara yeniden canlılık ve yerleşmeler sağlanmıştır. Feodal prenslerin yardımı ile hem bütünleşme sağlanmış ve hemde ülkeye güç kazandırılmıştır. Bu dönemde ki kültürel gelişme ile birlikte feodal yapı da güçlenmiştir. Hristiyan kültürü yerli Gürcü kültürünün üstüne çıkmıştır. Bunu siyasal yapıdan,yapılan manastırlar ve edebiyata kadar görmek mümkündür (Çiloğlu,1993:24-27).

I. Selçuklu-Gürcü İlişkileri

Gürcistan'da birleşme, uluslaşma ve güçlenme sürerken, 1060'lardan itibaren bölgeye Selçuklu boyları gelmeye başlamıştır. 1067-68'de Sultan

Alpaslan, Horasan'dan büyük bir ordu ile Kafkasya'ya girmiş ve Gürcistan topraklarını işgal etmiştir. Abhaz ve Gürcüler, dağlık yörelere çekilmişlerdir. Sultan Alpaslan, bazı yörelerde ormanları yaktıp, üsler kurmuştur. Tiflis dahil olmak üzere bölge işgal edilmiştir. Fazlaca dayanamayan Gürcü Prensi Bagrad, önce kaçmış ve sonra da dönüp İslamlığı kabul etmiştir. Bunun üzerine bölge Selçuklular'a bağlı ve vergi verir duruma gelmiştir (Sevim ve Yücel, 1989:55 vd.).

Bu şekilde bölgenin verimliliği Selçuklular'ın ilgisini çekmiş ve işgali getirmiştir. Birliğini yeni oluşturmuş olan Gürcistan, bu tarihlerden itibaren gelen Selçuklu göçebe boylarına karşı mücadele vermek zorunda kalmıştır. Özellikle 1071'de Alpaslan'ın, Bizans ordularını yenmesi ile Selçuklular'a Anadolu kapıları açılmıştır. Bu ise Selçuklu boy ve akınlarının Anadolu ve Kafkasya'ya yönelmelerine neden olmuştur (Uzunçarşılı,C.1961:1-2;Kırzioğlu,1953:48-51; Yinanç,1954:48-56;Turan, 1965: 76-77). Selçuklu akınları, verimli alanları oluşturan kuzeydoğuya yönelmiş, bölgede Ermeniler'in bulunduğu yöreler de işgal edilmiş ve Gürcistan bu akınların doğrudan hedefi haline gelmiştir. Bütün Çoruh boyları ve Gürcistan'ın büyük bölümü işgal edilmiştir. Yapılan çatışmalara dayanamayan Gürcistan'da halk eskisi gibi dağlık yörelere çekilmiştir. Bölgedeki verimli alanlara yerleşen Selçuklu boyları, yaşamları gereği tarım alanlarını, bağları ve bahçeleri otlaklara çevirmişlerdir. Ayrıca bölgeye bir miktarda da farklı Türkmen grupları yerleştirilmiştir (Sevim ve Yücel,1989:123 vd.;Çiloğlu, 1993:45 vd.). Genelde Ahıska ve Batum çevreleri ile Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Türkleşmesinde önceleri Kıpçaklar'ın rolü olmuştur (Çöhçe,1988:482; Kurat,2002:70-78).

Bu dönemde ülkede başarılı olamayan kıralla karşı ayaklanmalar olmuş ve Gürcistan1080'lerde iç savaş yaşamıştır. Ancak 1089'da çocuk yaşında Gürcistan tahtına oturan IV.David önce yerel ayaklanmalarla mücadele etmiş ve sonra da orduyu toparlayıp disipline ederek Selçuklular'a karşı hareket başlatmıştır. Halk dağlık yerlerden inmeye başlamıştır. Bu arada Büyük Selçuklu İmparatorluğu da zayıflama ve parçalanma sürecine girmiştir. Ayrıca Haçlı Seferleri başlamıştır. Durumu uygun bulan David, Selçuklular'a verilen vergileri kesmiş ve bir çok yeri işgalden kurtarmıştır. Ancak Selçuklular yeniden Gürcistan'a 400 bin kişilik bir ordu ile girmiş, Çoruh vadileri ile Tiflis'e kadar olan yerleri yeniden işgal

etmişlerdir. Bunun üzerine Kral David, işgalin de verdiği etki ile oluşturduğu ordu ve komşu unsurların da yardımıyla Selçuklular'la savaşmak üzere harekete geçmiştir. Bu arada Avrupalı Haçlı askerlerinden bir grupta Gürcü ordusuna yardıma gelmiştir. Bu şekilde oluşup güçlenen Gürcü ordusu ile Selçuklular arasında 1121'de Digori Savaşı yaşanmıştır. Bu savaşı Gürcüler kazanmış ve 1122'de Tiflis geriye alınmıştır. Bundan sonra Selçuklular geriye çekilirken Gürcüler, başkenti Kutais'ten Tiflis'e taşımışlardır. Bu başarı ile Gürcüler, topraklarını işgalden kurtarmış ve Müslümanlar'a karşı komşu unsurlara da yardım etmeye başlamışlardır. Bundan böyle Haçlılar, Gürcistan'ı Hıristiyanlığın doğudaki kalesi olarak görürken, Gürcistan'da bölgede önemli bir güç haline gelmiştir. Ayrıca Rusya ile ilişkiler kurulmuştur.

Gürcistan,1184-1213 tarihleri arasında altın çağı olarak adlandırılan Giorgi ve Kraliçe Tamara dönemini yaşamıştır. Kral III.Giorgi 1162'de Ağrı (Ararat) Dağı yakınlarındaki eski Ermeni başkenti olan Divin'i de alarak sınırlarını buralara kadar genişletmiştir. 1178'de kızı Tamara'yı varisi ilan etmiştir. 1184'te Giorgi'nin ölümü üzerine Kızı Tamara ülkenin tek hakimi olmuştur. Güçlü bir siyasi kimliğe sahip olan Tamara, Gürcistan'a en parlak dönemini yaşatmıştır. Kraliçe Tamara, Gürcistan'ı siyasal, ekonomik ve kültürel açılarından çok güçlü konuma getirmiştir. Bazı kaynaklarda, Kraliçe Tamara'nın bölge barışı ve huzuru için bir mektupla Süleyman Şah'la evlenmek istediği verilmektedir. Ancak Süleyman Şah'ın bunu kabul etmediği ve bölgeye bir sefer yaptığı bilinmektedir (Sevim ve Yücel,1989:141). Rusya, İran, Suriye ve Mısır'a kadar uzanan ticari ilişkiler kurmuştur. Yeni kentler kurmuş, manastırlar yaptırmış ve Tiflis'i Transkafkasya'nın merkezi yapmıştır. Bu dönemde Gürcü kültürü de en yüksek düzeye çıkmıştır. Ulusal bilinç kuvvetlenmiştir. Tüm Çoruh vadilerinde etkili olunmuştur. Bu arada bir çok Türkmen bölgeden uzaklaştırılmış veya öldürülmüştür (Kırzioğlu, 1953:418; Brosset, 2003:366-374; Çiloğlu, 1993:46 Vd.).

1204'te Latinler'in Konstantinopolis'i işgal etmeleri üzerine, Bizans'ın etkinliği azalınca Tamara yönetimindeki Gürcistan, Doğu'da ve Doğu Karadeniz'de daha aktif bir politik rol oynamıştır. Tamara'nın komutanları tüm bu bölgeleri işgal ederken, kendilerine özgü iskan politikasını uygulamışlardır. Trabzon (Terbizond) yöresine Lazları yerleştirmişlerdir. Ayrıca Tamara 1204'te Aleksios ve David'e Trabzon

merkezli bir Pontus Krallığı'nın kurulmasını sağlamıştır. Doğuda Kars alınarak bu yörede de yeni iskan politikaları ile yerleştirmeler yapılmıştır. Çoruh boylarında da aynı şeyler yapılmıştır.

Kraliçe Tamara döneminde, Anadolu Selçuklu Devleti kurulmuş bulunuyordu. Selçuklu sultan ve komutanları sürekli olarak bu verimli Gürcü bölgelerine akınlar yapıyorlardı. O nedenle o bölgelerde küçük boyutlu savaşlar yaşıyordu. Bu askeri ilişkiler, Gürcü ordularının savaş bilinç ve tekniğini geliştirmiştir. Selçuklu Sultanı Süleyman Şah'ın Kraliçe Tamara'dan kendisine bağlanmasını isteyen tehdit mesajları alması üzerine harekete geçilmiş ve 1205'te Basiani'de cereyan eden savaşı Gürcüler kazanmışlardır. Bununla Gürcistan'ın sınırları daha da genişlemiş ve çevre devletleri Gürcistan'a bağlı hale gelmişlerdir (Sevim ve Yücel, 1989:142; Ostrogorksy, 1981:393; Çiloğlu, 1993: 46-48). Böylece Gürcü Krallığı, Kraliçe Tamara döneminde Kafkas coğrafyasını egemenliği altına almış ve bağlı halkların yaşadığı Transkafkasya birliği oluşturulmuştur. Bu dönemde Gürcistan'ın egemenliği batıda Sinop'a kadar uzanmıştır.

Kraliçe Tamara döneminde genişleyen Gürcistan'da, giderek ülkeyi yönetmede yeni sorunlar ortaya çıkmıştır. Eski yönetsel biçimler yeni ihtiyaçları karşılayamaz olmuştur. İç sorunlar ve dış saldırılar ülkeyi sarsmaya başlamıştır. Kraliçe Tamara'dan sonra mevcut eyaletlere hakim olunamamıştır. Saray bürokrasisine hakim olamayan yönetim, mevcut ihtiyaçları karşılayamaz olmuştur. Böylece Gürcistan, büyük ölçüde genişlemiş olan bu coğrafyayı yönetmekte zorlanırken, 1220'li yılların başında ülke yeni akın ve saldırılara hedef olmuştur.

II. Moğol- Gürcü İlişkileri

1220'li yılların başından itibaren, verimli topraklara sahip olan Kafkasya üzerine Doğu'nun yeni güçleri göz koyup akınlara başlamışlardır. Önce bölgeye Harzemşahlar'ın akınları olmuştur. 1229'da Harzemşah hükümdarı Celalettin 140 bin kişilik bir ordu ile Gürcistan topraklarına girmiştir. Çok sert davranarak, köyleri ateşe vererek Tiflis'i ele geçirmiştir. Bölgeyi haraca bağlamış ve yerli unsurlar karşı koyamamışlardır (Gürün, 1981:398-417; Sevim ve Yücel, 1989:185; Çiloğlu, 1993:51). Ancak Harzemşahlar'ın işgali uzun sürmemiştir. Çünkü bu

verimli bölgelerin kapısını onların ardından Moğollar çalmıştır. 1235'te bu kez de Gürcistan topraklarına Moğollar girmiştir. Moğollar Doğu Gürcistan'ı işgal ederken, Batı Gürcistan Kraliçe Rusudan yönetiminde kalmıştır. Rusudan Moğollar'dan kaçıp Kutais'e yerleşmiş ve buradan mücadele etmeye çalışmıştır. Moğollar ise bölgede çok tahribat yapmış ve pek çok kültürel varlığı yok etmişlerdir.

Rusudan 1239'da Papa'ya bir elçi göndererek, Moğollara karşı Avrupa şövalyelerinden bir grubun yardım için gönderilmesini istemiştir. Papa'da bir şövalye grubu yerine 1240'ta Tiflis'e, Dominiken misyonerlerini göndererek bir Katolik topluluğunu kurdurarak bu yolla mücadele edilmesini istemişse de başarılı olunamamıştır. Moğol işgali ile yapılan yağmalar ve uygulanan şiddetle Gürcistan'da her şey değişmiştir. Tiflis'te oturan Moğol temsilciler, endi baskılı kurallarını uyguluyor ve halkı soyuyorlardı. Kraliçe Rusudan Kutais'ten, Tiflis'e çağrılmışsa da bu çağrılarını reddetmiştir (Çiloğlu, 1993:51vd.; Kırzioğlu,1953:63 vd.).

Moğollara boyun eğmeyen Rusudan'ın oğlu Davit, 1245'te Tiflis'e gelip krallığını ilan etmiştir. Ancak oradan alınıp Batu Han'ın huzuruna çıkarılmak üzere Moğolistan'a götürülmüştür. Bu arada Moğol yöneticiler, Davit Ulu'ya da taç giydirip kral yapmış ve Onu'da Karakurum'a götürmüşlerdir. Böylece Gürcistan iki başlı bir duruma gelmiştir. Daha sonra Gürcistan'ın başına II. Dimitri geçmiş, ancak Moğollar'la mücadele ederken öldürülmüştür. Dimitri, Gürcü tarihine şehit (tavadebuli) olarak geçmiştir (Çiloğlu,1993: 52). Moğol baskılarına karşı zaman zaman Gürcüler'le birlikte öteki Kafkas kavimlerinin (Türk-Gürcü-Ermeni vb.) ortak karşı mücadeleleri de olmuştur (Sevim ve Yücel,1989:187; Kurat,2002: 86-94).

Gürcistan'da, Moğol baskısı azalınca, V.Giorgi (1314-1346) ülkeyi yeniden toparlamayı başarmıştır. Feodal beyleri itaat altına almış ve ülkeyi restore etmeye başlamıştır. Dağlık yörelere çekilen halkı eski yerlerine getirmeyi başarmıştır. Dış koşulları düzeltmeye çalışmıştır. Moğollar'ı ülkeden çıkarmış ve oldukça disiplinli ve askeri bir yönetim oluşturmuştur. Tüm kuzey Kafkasya'yı kendine bağlamayı başarmıştır. Bizans, Mısır ve Roma'ya kadar siyasal ve ticari ilişkiler kurarak,

Gürcistan'a eski etkinliğini kazandırmıştır. Ülkeyi Kraliçe Tamara zamanındaki güçlü konuma kavuşturmuştur.

Gürcistan bir süre daha parlak dönemini sürdürmüşse de bu kez de 14.yüzyılın son çeyreğinde ikinci Moğol saldırı ve işgalini yaşamıştır. 1380'de Doğu'dan gelen Timur, İran'ın kuzeyini işgal ederek Kafkasya'ya girmiştir. Gürcistan'ın Bagratlı Kralı V.Bagrat, Tiflis'i Moğol kuşatmasına karşı altı ay savunmuşsa da ülkesini yağma ve yıkımdan kurtarmak koşulu ile teslim olmuştur. Ancak tüm Transkafkasya'yı kalıcı olarak işgal etmek isteyen Timur, sözünde durmayarak, Gürcü direnişlerini tümünden kırmak üzere şiddet uygulamıştır. Doğu eyaletlerinden başlamak üzere korkunç bir şiddet ve katliam uygulayan Timur'un baskısından kurtulan halk yeniden dağlara kaçmış ve Batı kesimlere sığınmışlardır. 700 kadar köy ve kasabayı yakıp yıkan Moğollar, yerleşim yerlerini peş peşe yağmalamış ve bu verimli bölgelerin kaderi olan baskının en ağırını yaşamışlardır. (Sevim ve Yücel,1989:154-156; Gürün, 1981:428; Uzunçarşılı,C.II, 1964:52;Çiloğlu,1993:55).

Kral Bagrat 1393'te ölmüş ve yerine oğlu VII.Giorgi geçmiştir. Timur,bu yörelerle yetinmeyip Bağdat ve sonra da Anadolu'yu işgal etmeyi planladığından güney bölgelere yönelmiştir. Bundan yararlanan Giorgi,1400'de o yöredeki Moğolları yenerek, Tiflis'i kurtarmış ve yeniden başkent yapmıştır. Bunu duyan Timur kızmış ve Giorgi'nin kendisine itaat etmesini istemişse de red cevabını almıştır. Bunun üzerine Timur, Gürcistan üzerine 1401 ve 1402'de üst üste komutanları ile ordular göndermiştir. Yapılan savaşlarda Moğol komutanlar çok kanlı savaşlarla yine şiddet uygulamışlardır. Ancak tüm bu baskılara karşın Moğollar düşündükleri gibi kalıcı bir şekilde Gürcü direnişini kıramamışlardır.(Çiloğlu, 1993: 53vd.). Bu arada Timur 1405'te ölünce asıl uğraşı alanı olan Güney bölgelerdeki mücadelelerle uğraştıkları için Kafkasya ve Gürcistan'dan çekilmişlerdir. Böylece Gürcistan çok zor ve yaklaşık yüz yıl kadar süren Moğol baskılarından kurtulmuştur. Çok ağır koşulların yaşandığı o tahribatlardan sonra Kral Giorgi yeniden ülkenin imar ve restoresini başlatmıştır. Halktan geriye kalanlar eski yerlerine dönmüşlerdir. Bundan sonraki krallar, yeniden toparlanma, örgütlenme, kültürel değerleri ve tarihi mirasları koruma politikalarını sürdürmüşlerdir. Yeni saldırılar için ulusal bilinci kuvvetlendirmeye çalışmışlardır. Halk üzerinde de önceki tahribat ve yıkımların olumsuz

etkileri bu yöndeki bilinçlenmeyi hızlandırmıştır. Örneğin, Karakoyunlular'ın saldırı girişimleri uzaklaştırılmıştır.

III. Osmanlı – Gürcü İlişkileri

Osmanlılar 1453'te İstanbul'u alınca,,Gürcistan'ın Karadeniz üzerinden Avrupa ile olan bağları sona ermiştir.Dolayısı ile Gürcistan bu kez de Türk ve İslâm güçlerinin tehdidi ile karşı karşıya kalmıştır. Artık Hıristiyan kültürünün temsilciliğini olduğu kadar bağımsızlığını korumada da yalnız kalmıştır. Ülke içindeki feodal prensler, Moğol döneminde yaşanan şiddetin de etki ve deneyiminden sonra daha çok birlikten yana olmuşlardır. Bu arada Gürcü Kralı VIII.Giorgi,Papa II.Paus'a mektup yazarak bütün Gürcüler'in, Osmanlılar'a karşı ortak mücadele için hazır olduklarını bildirmiştir. Ayrıca Ermeniler, Trabzon Pontus Devleti ve bölgedeki diğer Hıristiyan unsurlarla da işbirliğine yönelmişlerdir. Zaten Papa'nın en önemli isteği, İstanbul'u almak üzere bir Haçlı seferi düzenlemektir. O nedenle bu öneri üzerine Papa, Hıristiyan prenslerle Mantova'da bir toplantı yaparak, Haçlı gücü oluşturmayı denemiş ama başarılı olamamıştır. (Uzunçarşılı, 1964:52; Çiloğlu,1993:55).

Gürcistan'la Batı arasında bu temas ve gelişmeler yaşanırken, Osmanlılar 1461'de Trabzon'u alıp Pontus Devleti'ne son vermişlerdir. Fatih Sultan Mehmet'in bu devleti ortadan kaldırıp bölgeye Osmanlı etkinliğini getirmesi ile Gürcistan bölgesel desteklerini de kaybetmiştir. Bundan sonra Batı'dan Osmanlılar'ın, Doğu'dan da İranlılar'ın saldırı ve akınları arasında kalan Gürcistan'ın durumu zorlaşmıştır. Batılı devletler,İstanbul'un alınışına tepki gösterirlerken,Papa II.Paus'da,Haçlı Seferi düzenlemek için çalışmıştır.Bunun Doğu'daki desteğini sağlamak için 1458'de elçilikle Gürcistan'a göndermiş olduğu Lodoviko'nun çalışmaları ile Türkler'e karşı o bölgelerde Gürcistan - İran ittifakını sağlamaya çalışmıştır. (Uzunçarşılı,1964:23). Bu dönemde yaşanan küçük boyutlu savaşlar 15.yüzyıl sonuna kadar sürmüştür. Kafkasya olarak batı ve güneye geçişler için kapı olan Gürcistan toprakları eskisi gibi hedef olmuş ve bağımsızlığını korumada yine zorluklarla karşılaşmıştır. Yine ağır kayıplar verilmiştir. İşgaller, baskılar ve ağır vergilerle ülke zayıflamıştır. Ülkede halk ikide bir komşu bölgelere ve dağlık yörelere çekilerek zor koşullar altında yaşam sürmüştür. 15.yüzyıl sonunda Türk

ve İran akınlarına dayanamayan Gürcistan, ikiye ayrılmış, doğu bölgeler İran'ın, batı bölgeler ise Osmanlılar'ın egemenliğini kabul etmek zorunda kalmıştır. Nitekim Fatih Sultan Mehmet'in Doğu Seferi sırasında cereyan eden Otlukbeli Savaşı'nda (1473), ordusunun bir kolunda Gürcüler yer almıştır. Hatta bu Gürcü kolunun komutanı savaşta ölenler arasında yer almıştır (Karal,1964:101).

Yavuz Selim'in Trabzon valiliği (1481-1512) sırasında Gürcistan topraklarının fethi için seferler yapılmıştır. Yavuz Selim, karadan ve denizden Gürcistan üzerine seferler yapmıştır. Gürcistan ve dolayısı ile Transkafkasya üzerinde uzun mücadeleler olmuştur (Tansel,1966:50; Uzunçarşılı,1964: 226 vd.; Artvin İl Yıllığı,1973:28). Yavuz Selim,1508'de Kutayis (İmeret) bölgesine kadar olan yerleri Osmanlı topraklarına bağlamıştır. Nitekim bu gün Hopa'nın Abuisla köyü yanındaki Yavuz Selim Tepesi, Yavuz'un Gürcistan akınları sırasında verilmiş olan ad olarak devam etmektedir. (Özdemir,2002:85). Bu sıralarda Çıldır Atabekleri'ne bağlı olan Şavşat, İmerkev, Maçakhel ve Acara kesimlerinin beyleri, kendi istekleri ile Müslümanlığı kabul ederek Osmanlı himayesine girmişlerdir. Daha sonra Kıpçak Atabekleri'ne bağlı olan Şavşat Köprülü Köyü'nden Zor Tuna, Yavuz Selim'e sığınarak, Müslümanlığı kabul etmiş ve beylik almıştır. Yavuz Selim, Gürcistan üzerine yaptığı seferle Arhavi, Hopa ve Borçka kesimlerini almış ve Gönnye (Maradit) Sancağı'nı oluşturmuştur. Yavuz Selim 1508'e kadar yaptığı ve yaptırdığı seferlerle, Canet (Laz eli) ile Kutayis (İmeret) bölgelerini Trabzon Eyaleti'ne katarak, Batı Gürcistan'ı Osmanlı egemenliğine almayı tamamlamıştır. Safeviler'in bu bölgelere gelmesini engellemiştir. Kartli (Tiflis) üzerine yapılan seferle de Bagrathlı Hanedanı'na, Osmanlı himayesi kabul ettirilmiştir. Yavuz Selim ayrıca Doğu'da Şah İsmail'in katliamından yoğun olarak kaçan sünnî halkı, 1501-1502 yıllarında aldığı Trabzon, Rize ve Artvin yörelerine yerleştirmiştir (Kırzioğlu,1953:508). Bu arada Doğu bölgelerdeki bazı beylikler de Yavuz'un Çaldıran Seferi'nden sonra Osmanlı himayesine girmişlerdir. Bu arada Çaldıran Seferi dönüşünde çekilen gıda sıkıntısına bazı Gürcü beyleri yardımcı olmuşlardır. Böylece Yavuz Selim bir bakıma Transkafkasya'yı Osmanlı egemenliği altına almış oluyordu (Gümüş,2000:137;Tansel,1966:70 vd.;Dündar,1998:38-47; Uzunçarşılı,1964: 274 vd.).

Yavuz Selim döneminde Osmanlı yönetimine tabi olan bu doğu ellerinin asıl doğrudan fethi ise Kanuni Süleyman döneminde gerçekleştirilmiştir. Zamanla Gürcü egemenliği altında olan bu bölgelerde kalıcı fetihler yapıldıkça yeni sancaklar kurulmuştur. Bunlar arasında; Ardanuç Sancağı 1551'de, Livane Sancağı 1553'te, Şavşat Sancağı 1553'te, İmerkhev Sancağı 1553'te, Acara Sancağı 1561'de, Batum Sancağı 1565'te, Tavuskar Sancağı 1574'te, Macakhel Sancağı, 1576'da kurulmuştur. Bu sancaklar arasında Şavşat Sancağı'na Mehmet Bey, İmerkhev Sancağı'na Mahmut Bey ve Macakhel Sancağı'na da Ahmet Bey getirilmişlerdir. Üçü kardeş olan bu Gürcü asıllı beyler, kendi istekleri ile Müslümanlığı kabul etmiş ve isim değiştirerek Osmanlı idaresine giren ilk sancak beyleri olmuşlardır (Lamb, 1966:266-271; Uzunçarşılı, 1964:360 vd.; Çiloğlu, 1993:76 vd.; Artvin İl Yıllığı ,1973:28).

Osmanlı Devleti ile İran arasında çoğu Gürcü bölgelerinde olmak üzere 50 yıl kadar süren savaşlar yaşanmıştır. İran'ın isteği üzerine karşılıklı olarak barışı sağlayacak, Gürcü topraklarının iki devlet arasında paylaşıldığı 29 Mayıs 1555 Amasya Antlaşması yapılmıştır. Buna göre Kartli, Kaheti ve Doğu Samshe İran'a, İmereti, Samegrelo, Guria ve Batı Samshe Osmanlı Devleti'ne ayrılmıştır. Bu arada Ardahan, Şavşat ve İmerkhev'de Osmanlı Devleti'ne verilmiştir. Bu arada Doğu ellerinin savunması için 1556'da Ardahan Kalesi yapılmıştır.

Doğu bölgelerindeki mücadeleler sürüp giderken, bölgelerin asayişini sağlamak, idari düzenlemelerini yapmak ve İran seferi adıyla yeni fetihlerde bulunmak üzere Padişah iradesi ile Sokullu Mehmet Paşa, Erzurum Beylerbeyi Lâla Mustafa Paşa'yı görevlendirmiştir. 12 yıl süreyle üç aşama şeklinde gerçekleşecek olan bu seferlerin ilkinde, Ağustos 1578'de çıkan L.Mustafa Paşa, Ardahan üzerinden Gürcistan'a girmiştir (Uzunçarşılı, C.III, 1973:58 vd.). Bu seferde İran orduları yenilgiye uğratılmış, Aşağı Gürcistan (Ahıska ve Ahılkelk) bölgeleri İran egemenliğinden alınarak Osmanlı topraklarına katılmıştır. İranlılar'ı bu bölgelerden çıkararak, merkezi Ahıska olan Çıldır Eyaleti'ni kuran L.Mustafa Paşa, orada güçlü bir örgütleme yaparak bölge sancaklarını buraya bağlamıştır. Bu sancakların gelirlerinin bir miktarını Erzurum'daki vakfa bağlamıştır.

Bu bölgelerdeki Gürcü prensleri aralarında süren mücadelelerden bıkmışlardı. O nedenle buralara Osmanlılar'ın gelişi bir tür kurtarıcı gibi karşılanmıştır. Önce Aşağı Gürcistan beylerinden Minucehr Müslümanlığı kabul etmiş ve Mustafa adını alarak Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Daha sonra kardeşi Greguvar ve Ahıska çevresindeki öteki Atabeyler Müslümanlığı kabul ve benimseyerek Osmanlı yönetimini tanımışlardır (Özder, 1971:47; Özdemir,2002:69-71;Aydın,1998:284-295).

Bundan sonra Tiflis üzerine yürüyen L.Mustafa Paşa, kenti almış ve Hükümdar David kaçmıştır. Ancak öteki Gürcü beyleri itaat etmişlerdir. Tiflis derhal eyalet haline getirilerek, beylerbeyliği Mehmet Paşa'ya verilmiştir. Daha sonra Şirvan taraflarına dönen L.Mustafa Paşa, buraların idari düzenlemesini yaptıktan sonra Erzurum'a dönmüştür. Bunun ardından İranlılar Tiflis'e saldırmışlarsa da başarılı olamamışlardır (Uzunçarşılı,1973:59 vd.).

Bu şekilde Kafkasya'nın güney bölümü Osmanlı yönetimi altına alınmışsa da, buraların elde tutulması çok zordu. Çünkü özellikle Tiflis üzerine İran ve Gürcü baskısı oluyordu. Onun için Kars'ta bir kale yapılarak bölge takviye edilmiştir. Bölgenin elde tutulmasını ve asayişini sağlamak üzere ikinci olarak 1582'de Sinan Paşa, İran Seferi adıyla Tiflis'e kadar gelmiştir. Tiflis beylerbeyini değiştirmiş, Gürcistan beylerinden Müslüman olup adını Yusuf olarak değiştiren Giorgi'yi Tiflis Beylerbeyi yaparak asayişini yeniden düzenlemiştir (Uzunçarşılı,1973:61; Aydın,1998:264 ; Özdemir, 2002:107).

Kafkasya'nın Gürcistan bölgesinde yine de karışıklıklar eksik olmamıştır. Bu biraz da coğrafyadan kaynaklanmaktaydı. Mustafa adıyla Müslüman olmuş olan Minucehr, bu sıralarda tekrar Hıristiyanlığa dönmüş ve bir takım girişimlere başlamıştır. Bunun ve bölgede yaşanan öteki sorunlar üzerine, üçüncü bir İran seferi için 1583'te Ferhat Paşa görevlendirilmiştir (Uzunçarşılı,1973:61 vd.;özdemir,2002:69).Ferhat Paşa, Ardahan ve Kars kalelerini tahkim ettikten sonra,Gürcistan üzerine gitmiş, Lori ve Güri kalelerini almıştır. Ayrıca öteki bölgelere de akınlar yapılarak bölgedeki egemenlik alanı genişletilmiştir. Ayrıca bölgede etkili bir egemenlik kurabilmek için Tiflis'e asker ve malzeme takviyesi yapılmıştır. Böylece Gürcistan'da Osmanlı egemenliği kuvvetlendirilirken, vergiye bağlanan bölge ve beylerin sayısı da artmıştır. Bölgede etkili olan Kartli Beyi

Aleksandr da vergiye bağlananlar arasında yer almıştır (Uzunçarşılı,1973:62 ; Özdemir, 2002: 70).

İşte buradan itibaren Gürcüler'in bir kısmı Müslümanlığı kabul etmeye başlamışlardır. Hatta Doğu Gürcistan'daki bazı Gürcü prensleri de varlıklarını koruyabilmek için İran egemenliği içinde Müslümanlığı kabul ederek varlıklarını o şekilde koruyabilmişlerdir. Böylece bu tarihlerden itibaren aynı zamanda Türkiye Gürcüleri'nin tarihi başlayacaktır. 1578'de itibaren Osmanlılar'ın, Gürcistan'ın Güneybatı kesimine kalıcı olarak girmesi ile Türk-Gürcü ilişkileri tarihsel ve siyasal anlamda başlamıştır. Buradan itibaren bu kesimlerin Müslümanlığı kabul etmesi ile giderek Hıristiyan Gürcüler'le olan yaşam büyük ölçüde farklılaşmaya başlamıştır. Bu doğal olarak İslâmi kuralların benimsenmesinin kaçınılmaz sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Böylece gelecek gelişmeler bu bölgedeki Hıristiyan ve Müslüman Gürcüleri birbirinden koparmıştır. Ayrıca ilerideki yıllarda yaşanan Rus ve benzeri baskılar da bu bölgedeki Müslüman Gürcüler'in, Karadeniz ve Anadolu'nun çeşitli yörelerine göç etmelerine neden olmuştur. Uzun tarihi süreç içinde de Türkiye'deki Gürcüler, dili yaşatmanın dışında,Türk ve Müslüman gelenekleri ile karışık kaynaşmışlardır.

IV. Türkiye Gürcüleri

Bu günkü Türkiye'de böyle bir başlık kullanmanın ne ölçüde doğru olduğu tartışılabilir. Çünkü Türkiye'deki Gürcü kökenli vatandaşlar, geçen yüzyıllar içerisinde Türklük ve İslâmî değerlerle bütünleşmişlerdir. Onların herhangi bir şekilde etnik sorunları yoktur. Ancak yine de dil ve bazı geleneklerini yaşattıkları için bu isimle anılmalarında bir sakınca olmasa gerekir.

Türk-Gürcü ilişkileri yukarıda da anlatıldığı gibi 1461'de Trabzon'un alınması ile başlamış ve Fatih Sultan Mehmet'in Karadeniz sahillerini Osmanlı egemenliği altına alması ile Gürcistan'a komşu olunmuştur. Daha sonra Yavuz Selim'in Trabzon valiliği sırasında Doğu Karadeniz ve Gürcistan üzerine seferler yapılmıştır. Bu süre içerisinde bir çok küçük boyutlu savaşlar yapılmış ve bölgedeki bazı prensler Müslümanlığı kabul ederek Osmanlı egemenliği altına girmişlerdir (Çiloğlu, 1993:76). Ancak bölgedeki asıl kalıcı yerleşmeyi ve idari örgütlenmeyi ise 1578'deki Doğu

Seferi ile Erzurum Beylerbeyi Lala Mustafa Paşa başlatmıştır. İranlılar'ın Gürcistan'ı desteklemesine rağmen, 5 Ağustos 1578'de yola çıkan L.Mustafa Paşa,10 Ağustos'ta Çıldır'ı ve 24 Ağustos'ta da Tiflis'i almıştır. Gürcistan'ın Güneybatısını oluşturan Samtse, Saatabago, Çavaheti, Şavşeti, Klarceti,Tao vb. bölgeleri de alınmış ve buraların bağlandığı Çıldır Eyaleti oluşturulmuştur. İşte Türkiye Gürcüleri'nin tarihi ve varlığı 1578 olarak buradan başlamıştır. Bazan Çıldır ve bazen de Ahıska merkezli olarak yönetilen Transkafkasya olarak da adlandırılan bu bölgelerde Osmanlı Devleti kalıcı olarak örgütlenmesini yapmıştır. Bununla birlikte de bu bölgelerde Müslümanlık kabul edilmeye ve yayılmaya başlamıştır. Önce Osmanlı egemenliğini kabul etmiş olan prenslerin bazıları Müslümanlığı kabul etmiş ve sonra da halk arasında benimsenmiştir. Ancak bu bölgelerdeki Müslümanlığı kabul etme süreci yaklaşık 100 yıllık bir zaman dilimini almıştır (Kırzioğlu, 1993:275-277; Özdemir, 2002:139-140).

1590'da Çıldır Eyaleti ve Ahıska Paşalığı'na bağlı 1160 köyün olduğu görülmektedir. Bu sınırlar 1639 itibarı ile doğuda Kars'ı, batıda ise Batum Artvin ve Rize'yi içine almaktadır. Bu arada Müslümanlık da bu sınırlar içinde hızla yayılmakta idi. 1694-1732 yılları arasındaki kayıtlardan, bölgedeki Osmanlı egemenlik alanları içinde; Ahıska, Ahılkelk, Acara, Çıldır, Oltu, Poshov, Ardahan, Maçhakel, İmenkhev, Şavşat, Ardanuç ,Livane, Aspinza, Peterek, Mamervan, Cacarak, Hertis ve Kala vb.sancakların bulunduğu görülmektedir. Bu bölgelerdeki dirlik sayısı ise 882 dir (Çiloğlu, 1993:76). Bu bölgeler, Osmanlı egemenliği altında Müslümanlığı kabul etmiş olan çoğu yerel Gürcü beyler tarafından yönetilmiştir. Bu beylere yurtluk ve ocaklık haslar verilmiştir.

Rusya kuzeyden 1801'den itibaren Gürcistan topraklarını işgale başlamıştır. Buna karşılık Osmanlı Devleti'nin, Çıldır Eyaleti'nin yerel gücü sarsılmaya başlamıştır. Merkezden gerekli yardımı alamayan Çıldır Eyaleti gücünü kaybedince, Ahıska Paşası olan Gürcü asıllı Selim Paşa (Himşiaşvili) 1803'te, Ruslar'la anlaşarak bölgesinde Müslüman Gürcü yönetimini kurmak üzere Osmanlı Devleti'ne karşı isyan etmiştir. Selim Paşa'nın hareketi 1815'te bastırılarak kendisi astrılmıştır. Yerine Ahmet Paşa (Himşiaşvili) getirilmiştir. Ahmet Paşa'da bir süre sonra, 1828-29 Osmanlı-Rus Savaşı arifesindeki olaylarda Rusya'ya yaklaşma girişiminde bulunmuşsa da, sonra vazgeçmiş ve bu savaşlarda Osmanlı

Devleti'nin yanında yer almıştır (Özder,1971:3-17). Bu savaşlarda Osmanlı Devleti, Poti ile Ahıska ve Ahulkelk'in bir kısmını Gürcistan'a devretmiştir. Bundan sonraki yıllarda Osmanlı Devleti'nin elinde olan Acara bölgelerinde ayaklanmalar çıkarılmıştır. Bu ayaklanmaları Osmanlı Devleti 1832'de bastırmıştır. Teşvikçiler cezalandırılmış veya uzaklaştırılmıştır. Ancak bundan bir süre sonra Selim Paşa'nın (Himşiaşvili) oğlu Kör Hüseyin yeniden Osmanlı yönetimine karşı bir hareket başlatmıştır. Bu tarihlerde Osmanlı yönetiminde Gürcü asıllı sadrazamlar olmuştur. Örneğin,1812-1814 tarihlerinde Hurşit Paşa ve 1828-1832 tarihlerinde de Reşit Mehmet Paşa Gürcü asıllı sadrazamlar olmuşlardır (Özdemir, 2002:151-161).

O yıllarda Osmanlı Devleti, Mısır valisi'nin isyanı ile uğraşiyor ve II.Mahmut zor günler yaşıyordu. Yaşanan o olaylar sırasında Trabzon ve Erzurum beylerbeyleri de Kör Hüseyin'le birlikte Mehmet Ali Paşa ile ilişkiler kurmuşlardır. Ancak Mısır sorununun çözümünden sonra Padişah Abdülmecid bölgeye ağırlık vermiş, beylerbeyleri değiştirilmiş ve 1844'te bölgedeki ayaklanmalar bastırılarak, yeni idari düzenlemeler yapılmıştır. Acara, yukarı ve aşağı olmak üzere ikiye ayrılmıştır.1851'de de her iki Acara ve Guria, Lazistan Sancağı şeklinde birleştirilerek teşkilâtlandırılmıştır. Yönetimi ise Batum kaymakamlığına verilmiştir. Bu düzenlemelerden kısa bir süre sonra 1853'te Kırım Savaşı çıkmış ve yine Gürcü bölgeler hareketlenmiştir. Ruslar, Müslüman Gürcü bölgelere bazı vaatlerde bulunup, hem asker yardımı almaya ve hem de lojistik olarak yararlanmaya çalışmışlardır. Osmanlı Devleti'nin bölge komutanları ile bölgeye gelen İngiliz komutanlar da karşı önlemlere yönelmişlerdir (Özdemir,2002:163). Ancak bölgede bir takım zorluklarla karşı karşıya olunmuştur. Bu arada Batum, Livane,Kars ve Ardahan bölgelerinden,dolayısı ile bölge Gürcüleri'nden yardım istenmiştir. Osmanlı-Rus savaşları sürerken, sözü edilen bölgelerden Lazistan birlikleri oluşturulmuş ve Kars'a kadar uzanan bölgelerde yardımcı olmuşlardır. Müslüman Acara Gürcüleri de, Osmanlı ordularına yardım etmişlerdir (Özder, 1971:22; Özdemir,2002:163). Ayrıca bu arada Doğu Bayezid ve Gümrü üzerinden, Dağıstan Türkleri'nin lideri Şeyh Şamil, Tiflis üzerine yürümüş, Rus ve Gürcü birliklerine önemli kayıplar verdirilmiş ancak Osmanlı orduları ile bağlantı kurulamadığı için başarılı olunamamıştır (Özdemir, 2002:164).

Osmanlı Devleti 1855'te, Acara'dan yeniden asker isteyince, Ruslar'ın etkisi ile Gürcü beylerden tepki olmuş ve yeni ayaklanmalar başlatmışlardır. Bundan sonraki yıllarda da Osmanlı Devleti'nin bölgede etkinliğinin azalmaya başlaması üzerine Gürcü ayaklanmaları artarak sürmüştür. Bu ayaklanmaların önemlileri 1858,1859 ve 1875'te olmuştur. Ancak Gürcü beyler arasında kendi iç çekişmeleri olduğundan davranış birliğini sağlayamıyorlardı. İşte 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı günlerine gelindiğinde, bölgedeki ortam bu durumdaydı (Karal,1961 C.V:218-245; Özder, 1971:29-30).

Bu tarihlerde artık Müslüman Gürcüler'le Hıristiyan Gürcüler ayrılmış durumdaydılar. Ruslar, Gürcüler ve Ermeniler arasında muhtariyet kazanma propagandalarını sürdürmekteydiler. Bu yolla genelde Gürcü ordularından yararlanmışlardır. Örneğin, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda bir Rus Kafkas kolunun komutanı General Çavçazade olmuştur. Ancak Gürcülük propagandası, Müslüman Gürcüler üzerinde fazlaca bir etki yapmamış ve bu bölgeler genelde Osmanlı ordularına yardımcı olmuşlardır. Özellikle Batum merkezli olarak önemli yardımlar alınmıştır. Batum, Artvin, Rize, Ardahan ve Kars bölgelerinde, Türk-Gürcü karışımı olan birliklerle birlikte Ruslar'a karşı önemli mücadeleler verilmiştir. Ancak 93 (1293) Harbi adı da verilen 1877-78 Savaşı, Osmanlı Devleti'nin yenilgisi ile sonuçlanmıştır. Bu Savaş sonrasında 3 Mart 1878'de ki Yeşilköy Antlaşması'nda 1.4 milyar ve sonra da Berlin Konferansı'nda azaltılarak 410 milyon ruble karşılığında, Elviye-i Selâse olarak,Kars ve Ardahan'ın yanında Batum ile bu coğrafya'da yer alan Artvin, Borçka, Macahel,Meydancık,Şavşat,Ardanuç,Çürüksu,Hopa ve Kemalpaşa bölgeleri Rusya'ya verilmiştir (Karal, 1962,C. VIII:4-67; Özder, 1971:29; Özdemir, 2002:163-186).

Böylece 1878-1921 yılları arasında tüm bu bölgeler, buralardaki Türk ve Türkiye Gürcüleri olarak adlandırdığımız halklar, Gürcistan'la birleştirilerek Ruslar'a verilmiştir. Dolayısı ile Osmanlı Devleti, tüm bu doğu bölgelerini kaybetmiş oluyordu. Bu işgal döneminde Ruslar, Gürcüler'i kazanmak üzere bu üç sancakta (Batum, Kars, Ardahan) ve öteki yörelerde kendilerine sadık yöneticileri kullanmışlardır. Gürcistan'a siyasal akımları sokmuşlardır. Çeşitli siyasal akımlar faaliyet göstermiştir. 1.2.ve 3. gruplar şeklinde adlandırılan faaliyetler olmuştur.

Bunlar arasında 2.grubu oluşturan Marksist Sosyal Demokrat Parti'de asıl adı Cugaşvili olan Stalin'de yer almıştır (Çiloğlu,1993:64).

İşte 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında, bu bölgelerin Türk halkı ile Müslüman Gürcüler (genelde Acaralı) ,Rus baskısına uğrama korkusu ve Rus İşgalini kabul etmeme uğruna çok zor koşullar altında göç etmişlerdir (Erkan, 1996:59-79). Kara ve deniz yolları ile büyük ölçüde kayıplar verilerek Anadolu'nun çeşitli yörelerine yapılan bu göçlere "I.Kaçkaç", adı verilmiştir. İlk üç yılda bölgeden 120 bin kişi göç etmiştir. Bu sayı Acara, Batum, Artvin, Borçka, Şavşat ve Ardanuç'dan yapılan göçlerin sayısıdır. Bu işgal yılları ,"kara günler" olarak adlandırılmış ve 40 yıl sürmüştür. O yıllarda bölgedeki Türk ve Müslüman Gürcüler dayanışma içinde olmuşlardır. I.Dünya Savaşı'da bu koşullar altında yaşanmıştır.

Böylece oldukça uzun bir zaman dilimini oluşturan bu süreçte,Hiristiyan Gürcüler'den farklı kültürel özellikler kazanmış olan Acaralı Müslüman Gürcüler,bölgede ve Türkiye genelinde bir Türk-Türkiye Gürcüleri kaynaşması yaratmışlardır. Bunu Müslümanlık daha da pekiştirmiştir. Ruslar ise Elviye-i Selâse denen üç sancakta Müslüman olan Türk-Gürcü halkını azınlığa düşürmek için bu bölgelere Rum ve Ermenileri yerleştirmeyi planlamışlardır. Ancak Artvin, Borçka, Macahel ve İmerhev'deki Gürcüler, Türkler'le işbirliği içinde silahlarını bırakmamış, Ruslar'a karşı ortak bir şekilde mücadeleyi sürdürmüşlerdir (Özkan, 1968:121; Özdemir, 2002:190-192).

İşgal bölgelerinden Osmanlı topraklarına göç etmek üzere yoğun bir istek olmuştur. Örneğin, Şavşat'tan 10 köy halkı tümünden göç etmek üzere Nahiye Müdürü Behlül Bey'e vekâlet vererek isteklerini İstanbul'a iletmişlerdir. Bu yöndeki göç isteklerine Müslüman Gürcüler'de katılmışlardır. Ancak bu bölgelerin boşaltılmasının yanlış olduğunu gören bölge ileri gelenleri, halkı ikna etmeye ve göçleri önlemeye çalışmışlardır. Tavuk-civciv parolası ile halkı ve özellikle gençleri bilinçlendirmeyi başlatmışlardır. Bunun için milli ve dini duyguları kullanmışlardır. Halkı, bu işgallerin geçici olacağı yönünde ikna etmeye çalışmışlardır. Bu konuda her yörede Türk ve Gürcü nüfuzlu ve aydın kişiler öncülük etmişlerdir Bu konuda öncülük eden Türk ve Müslüman Gürcü ileri gelenleri; Artvin'den Remzi (Çağal) Efendi, Şavşat'tan,

Hüseyin, Vehbi, Recai ve Süleyman (Özbek) efendiler, İmerhev'den Mevlüt Efendi, Ardanuç'tan Abit Efendi, Aşağı Acara'dan, Davut, Abdullah, İskender ve Numan efendiler, Yukarı Acara'dan, İsa, Timur ve Cemal kardeşler ve Kula'dan Osman Efendi olmuşlardır (Özdemir, 2002:212-214). Fakat yine de 93 Muhacirleri olarak adlandırılan bu göçler önlenememiş ve yıllarca sürmüştür.

Ruslar, bu bölgelerde Tiflis Genel Valiliği'ne bağlı olarak, Kars ve Batum askerî valilikleri şeklinde örgütlenme yapmışlardır. Artvin Borçka, Ardanuç ve Şavşat'ı kaza şeklinde ve çoğu Gürcü olan yöneticilerle yönetmişlerdir. Bazı köylerde de muhtarlıkları Türkler'e vermişlerdir. Ruslar, kalan halka Ruslaştırma politikası izlerken, Müslüman aydınmüftü gibi ileri gelenler de halkı Müslümanlık dayanışması yönünde yönlendirmişlerdir. Örneğin; Mehmet Asım Bey, Batum ve çevresinde çok etkili olmuştur (Özkan, 1968:122 vd.).

Ruslar, 40 yıllık işgal yıllarında bazı köy ve kasabalarda Rus okulları açmışlarsa da Türk ve Müslüman Gürcüler'den ilgi olmamıştır. Örneğin, Şavşat Satlel ve Balıklı köyünde Rus okulları açılmış ancak ilgi olmadığı için bir yıl sonra kapanmıştı (Özdemir, 2002:207). Halk çocuklarını medreselere göndermiş ve Rus asimile politikasına alet olmamışlardır. Buna Müslüman Gürcüler'de aynı duyarlılığı göstermişlerdir. İşte I. Dünya Savaşı yıllarına gelindiğinde o bölgeler bu koşulları yaşamakta idi. Müslüman Gürcüler'den boşalan yerlere Ermeni ve Rumlar yerleştirilerek yeni bölge dengeleri oluşturulmaya çalışılıyordu. Bu da yeni yerel çatışmalara neden oluyordu. Buna karşılık bu bölgelerde Teşkilât-ı Mahsusa'dan gelen bazı yurtsever subaylar, yerli aydınlarla ilişki içinde karşı faaliyetlerde bulunuyorlardı. Bunlar arasında Yakup Cemil, Halit, Bahattin Şakir ve Filibeli Hilmi beyler vardı (Özdemir, 2002: 231, 234 ve 272 ; Özder, 1971:106).

O günlerde Transkafkasya'da, bir birlik oluşturmak üzere Tiflis merkezli "Transkafkasya Federasyonu" kurulmuştu. Bu kapsamda bölgenin sorunlarını ve sınırlarını görüşmek üzere 14 Mart-14 Nisan 1918 tarihlerinde Trabzon Konferansı toplanmıştır (Sürmeli, 2001:70 vd.; Sarıkaya, 2004:118). Bu Konferans'ta, bir takım kararlar alınmışsa da genelde başarılı olunamamıştır. Daha sonra yine Transkafkasya Federasyonu'nun girişimi ile aynı amaçlı ve Gürcü ağırlıklı olarak 11

Mayıs-4 Haziran 1918 tarihlerinde Batum Konferansı toplanmıştır. Bu konferansa Almanlar, Kafkas politikaları gereği olarak ilgi göstermişler ve Gürcüler'in bağımsızlığına yardımcı olarak, kendilerine çıkarlar sağlamayı planlamışlardır. Hatta bu politika, Berlin'de toplanan bir uzmanlar komitesinde belirlenmiştir (Çolak,2006:243-253).

Batum Konferansı ile Ruslar'da yakından ilgilenmişlerdir. Osmanlı Devleti'de Almanlar'ın yanında Konferans'a Halit Bey Başkanlığında bir heyetle katılmış, bölgedeki Türk ve Müslüman halkların hakları ile sınırlar savunulmuştur. Bu arada Müslüman Gürcü temsilciler de Osmanlı heyeti ile birlikte hareket etmişlerdir.

Batum Konferansı ile Alman-Gürcü yakınlaşması sağlanmış ve Gürcistan'ın bağımsızlığına giden yol açılmıştır. Almanlar bu yardım karşılığında bölgede, bir takım avantajlar elde etmişlerdir. Bu arada bazı bölgelerin de Osmanlı Devleti'nde kalması sağlanmıştır. Bundan sonra Transkafkasya Birliği dağılmış ve bölgede Türk-Alman etkinlik mücadelesi başlamıştır. Bu gelişmelerin ardından Almanlar, Gürcistan'a girmiş ve 28 Mayıs 1918'de Gürcistan bağımsızlığını ilan etmiştir (Sürmeli, 2001:103 vd.).

Bu sırada Osmanlı Devleti, dağılan Kafkasya Birliği'nin üç devleti olan Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'la birer antlaşma imzalamıştır.4 Haziran 1918'de imzalanan Türk-Gürcü Antlaşması'nı Türkiye adına Vehip Paşa ve Halil Bey, Gürcistan adına da Gavazava ve Ritkilazade imzalamışlardır. Bu antlaşmalarla o bölgelerdeki Türk varlığı ile sınırlar ve haklar teyit edilmiştir (Sürmeli, 2001:148 vd.).Ayrıca o günlerde bölgede bir farklı gelişme olarak "İslâm Gürcistanı" kurma çalışmalarının yapıldığını görüyoruz. Trabzon'da kurulmuş olan Gürcü Milli Komitesi ile Osmanlı temsilcileri arasında yapılan görüşmelerden sonra 18 Haziran 1918'de, Ruslar'dan gizli olarak bir antlaşma daha imzalanmıştır (Özder, 1971:181). Bu Gürcü Milli Komitesi,"Üç Sancak" haklarını Gürcüler adına, Osmanlı Devleti lehine kabul etmiştir. Yapılan protokolde, Osmanlı Devleti, Gürcistan'ın bağımsızlığını kabul ediyordu. Karşılığında da Gürcü Komitesi, sınırlar ve bölgede ki Türk ve Müslüman varlığına bir takım güvenceler veriyordu. Bu antlaşma ile sınırlar ve karşılıklı haklar, Sami İlder'in hatıralarından alınıp Vakit Gazetesi'nin 31 Ocak 1946'da yayınlandığını, Adil Özder naklen

vermektedir(Özder, 1971:182-184). Ancak buna rağmen bölgede birçok sorun askıda olmuştur. Örneğin, Ermeni-Gürcü ilişkileri ve sorunları çözümsüz halde idi.

Bu şekilde ki Osmanlı-Gürcü yakınlaşması ile bir İslâm Gürcistanı'nın kurulması amaçlanmıştır. Bunu sağlamak için Artvin ve çevresinde yoğun propagandalar yapılmış ve yerli bazı sözü geçen kimseler ikna edilmeye çalışılmıştır. Artvin'de Kadir Ağa'yı bunu sağlamak üzere kurulacak alayın komutanlığına ve Ardanuç Müftüsü Mehmet Remzi (Çağal) Efendiyi de bu alayın müftülüğüne getirmek üzere Tiflis ve Batum'a çağırırlar. Hatta Kadir Ağa'ya madalya vererek iknaya çalışırlarsa da kabul etmedikleri için bu planda başarılı olunamaz(Özder,1971:101-104). Ayrıca bunu sağlamak için Ermeni baskı ve katliamları kullanılmıştır. Gürcü Komitesi bu çalışmaları yaparken, Batum'da Mehmet Bey liderliğinde bir "İslâm Gürcistan Cemiyeti" kurulmuş ve o da bu yönde çalışmalar yapmıştır. Bir yandan bu çalışmalar yapılırken, öte yandan bu bölgelerde Nuri Paşa , Filibeli Hilmi Bey ve Halit Bey bu çalışmaları gözleyip kontrol altında tutmuşlardır. Bu yöndeki çalışma ve propagandaların, bu bölgeleri Gürcistan'la birleştirmeyi amaçladığını tesbit eden bu kişiler durumu Kâzım (Karabekir) Paşa'ya iletmişlerdir. Bu arada Batum'a İngilizler çıkmış ve Nuri, Halit ve Hilmi beyleri yakalamak üzere takibe geçtiklerinden bu ilgili kişiler, Şavşat-Oltu üzerinden Erzurum'a geçmişlerdir. Böylece İslâm Gürcistanı planının, bölge halkını ikna ederek, Gürcistan'la birleşmeyi amaçladığını öğrenen Kâzım (Karabekir) Paşa,durumu 11 Mart 1920'de Harbiye Nezareti'ne ve ilgili kolordulara bildirerek önlem alınmasını istemiştir (Özder,1971:195-197; Özdemir,2002: 273 vd.).

Almanya ile Osmanlı Devleti, öteden beri Transkafkasya'da Gürcü komitesi ile de işbirliği yaparak, Gürcüleri ayaklandırma politikasını izliyorlardı. Bu konuda Enver Paşa ile Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Wangenheim birleşiyorlardı. Ancak Wangenheim ve bölge ile ilgilenen askeri temsilcileri, Almanya adına Kafkasya'daki petroler ve öteki yeraltı zenginliklerini önemsiyorlardı. Enver ve Talat paşalar ise öncelikle Kars, Ardahan, Artvin ve Batum'u kurtarmak istiyorlardı. Bununla Devlet'in o bölgelerdeki prestiji artacak ve daha ilerisi için de yol açılacaktı. O nedele Almanlar'a, Kafkasya ve ilerisi için öneriler yapıyorlardı. Ayrıca bu politikalar çerçevesinde Transkafkasya'da bir Müslüman devletin de

oluşturulabileceğini düşünüyorlardı. Bu önerilere Alman makamları sempati ile bakmakla birlikte, Enver Paşa'nın daha ileriye yönelmesine pek sıcak bakmıyor ve oyalama politikasını izliyorlardı. Böylece Osmanlı Devleti'nin bu bölgelerde faaliyet gösteren Halil, Nuri ve Vehip paşalarla, Alman generali Von Lossew ve Kühlman vb. temsilcileri arasında farklı tavsiyeler yapılmakta idi. Dolayısı ile Osmanlı Devleti'nin faaliyetlerinin daha çoğu Güney Kafkasya ile sınırlı olması istenmekteydi. Nitekim 1918'de Alman-Rus Antlaşması ile bölgedeki Alman politikası sona erdiğinde, Gürcistan'ın bağımsızlığı tanınmıştır. Görüldüğü gibi savaş süresince devletler, üst ve ileri politikalar peşinde koşarken, bölge halkı çok yönlü baskılar altında kalmıştır. Böylece de bölge halkı ya göç etme ya da o bölgelerde kalıp mücadele etme gibi seçenekler arasında ki zorlukları yaşamıştır.

Elviye-i Selâse olarak adlandırılan Batum, Artvin Ardahan ve Kars'ta 16 Ağustos 1918'de yapılan halk oylamasında, Batum'da oy kullanma durumunda olan 4.312 kişiden 2.669'u Türkiye'yi istemiş, 160 kişi hayır demiş ve 1483 kişi de çekimser kalmıştır. Artvin'de, oy kullanma durumunda olan 16.317 kişiden 16.309'u Türkiye'yi istemiş ve 3 kişi red oyu vermiştir. Üç sancak genelinde ise 87.048 kişiden 85.129'u Türkiye'yi istemiş, 441 hayır oyu vermiş ve 1693 kişi de çekimser oy kullanmıştır. Kırk yıl Rus ve Gürcü işgalinde olan bu bölgelerdeki durum böyledir (Kurat, 1990:491-492; Sürmeli, 2001:229).

I.Dünya Savaşı (1914-1918) boyunca Rus ve Ermeni savaş ve baskıları altında bu bölgelerin halkı çok zor koşulları yaşamıştır. Açlık ve sefalet içinde kalan halk, tekrar bölgeden göç etmeye başlamıştır (Karal, C.XI,1999:525-529;Özdemir,2002:247). Dolayısı ile bu göçlerin içinde, Müslüman Gürcüler'de yer almıştır. Ancak 1917'de Rusya'da Bolşevik İhtilali olmuş ve Ruslar savaştan çekilme durumunda kaldıklarından, bölgedeki baskıları da yavaşlatmışlardır. Bu arada Gürcistan, Almanya'ya yaklaşmış, 28 Mayıs 1918'de Almanya ile ve 4 Haziran 1918'de de Osmanlı Devleti ile antlaşmalar yaparak sınırlarını belirlemiştir. Bu antlaşmaların ardından Tiflis'te Noe Jordania başkanlığında bir hükümet kurularak bağımsızlığını ilan eden Gürcistan, Paris Konferansı'nda 22 ülke tarafından tanınmıştır (Sürmeli,2001:137ve 616; Çolak, 2006:94-106; Kurat,1990:468 ve 491). Daha sonra 7 Ocak 1920'de de Sovyetler'le bir antlaşma yapılmıştır. Ancak Gürcistan'ın

bağımsızlığı kısa sürmüştür. Stalin ve Orkonikidze yönetimindeki Kızıl Ordu, Gürcistan'a girerek Meşvenek Hükümeti'ni yıkmış ve 25 Şubat 1921'de Gürcistan'ın bağımsızlığına son vermiştir. Böylece Gürcistan'da Sovyet yönetimi kurulmuştur (Sürmeli,2001:694-696).

Mustafa Kemal Paşa Anadolu'ya geçtiğinde Havza'da ve Erzurum'da Sovyet temsilcileri ile görüşmüştür (Gürün, 1991:11 vd.). O günlerde bir Türk heyeti Tiflis'e gitmiştir (Tengirşek,1981:197). Bu arada 1920'de bir Türk birliği tarafından Batum işgal edilmiştir (Artvin Yıllığı,1973:37-38). Sivas Kongresi günlerinde Mustafa Kemal Paşa, Halil Paşa'yı görüşmeler yapması için Batum üzerinden Moskova'ya göndermiştir (Taylan,1972:24 vd.). Bu sıralarda Doğu Karadeniz'de, Rize-Batum arasında da bölge için mücadeleler verilmekteydi (Gökbilgin,1959:77 vd.). Yine o günlerde Ermeni Dışişleri Bakanı Okancanyan,Çiçerin'e bir mektup yazarak,Türkler'e karşı işbirliğini önermiştir.Daha sonra da bu konuda görüşme yapılmıştır (Cebesoy,1955:93-94 ve 181-182; Tengirşek,1981:162). Aralık 1920 ortalarında Ankara Hükümeti'nin Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey Moskova ziyareti dönüşünde Tiflis'e gelmiştir. Tiflis'te, Gürcistan yetkilileri ile resmi görüşmeler yapmış ve Ankara'da elçilik açılması kararlaştırılmıştır. Bunun üzerine Sovyet yönetiminin izni ile 31 Aralık 1920'de Gürcistan Elçisi olarak Simon Mdivani Ankara'ya gelmiştir. Mdivani,8 Şubat 1921'de Mustafa Kemal Paşa tarafından kabul edilmiş ve güven mektubunu sunmuştur. Mustafa Kemal'le Mdivani arasında samimi bir görüşme yapılmış ve karşılıklı olarak tanınmanın önemi üzerinde durulmuştur. Aynı bölgede sınır komşuluğunu ve bunun önemini vurgulayan Mustafa Kemal Paşa, karşılıklı olarak dostluk ve dayanışmanın gerekliliğini ifade etmiştir. Böylece Ankara'da ilk elçilik kuran Gürcistan'la yakın bağların kurulmasını isteyen Mustafa Kemal, bu dostluk ve komşuluğa vermiş olduğu önemi şu sözlerle dile getirmiştir ; " Bizi Gürcistan ile birleştiren yalnız sempati değil,aynı zamanda hedeflerimizin de bir olmasıdır.Güçlü bir doğuya ihtiyaç var.Özellikle güçlü bir Kafkasya'ya.Kafkasya'da ise en önemlisi ulus olan Gürcüler'in,güçlü olmasına ihtiyaç var.Bize,güçlü ve bağımsız bir Gürcistan lazım.Biz Kafkasya'nın diğer ülkelerinin de bağımsız olabilmeleri için Gürcistan ile birlikte çaba sarfetmeliyiz" diyor (Nutuk,1989:327; Aral,1968:7; Bayur, 1938:69; Kocatürk, 1988:236;Sürmeli, 2001:620 vd.).

Anadolu'da Türk Kurtuluş Savaşı verilirken, önce 16 Mart 1921'de Sovyetler Birliği ile Moskova Antlaşması imzalanmıştır(TBMMZC,1958, C.XI:332-333). Bunun üzerine Artvin ve Ardahan bizde kalacak ve Batum Gürcistan'a bırakılacaktır (TBMMZC C.IX, 1954: 66; Aralov,1967:30; Karabekir,1988:385-386;Harp Tarihi Dergisi,1964:26). Bunun ardından Gürcistan'la ilişkiler kurulmuştur (Karabekir,1988:504-508). Daha sonra Sakarya Zaferi'nin kazanılması üzerine Kars'ta, Kafkas Cumhuriyetleri Konferansı toplanmış ve 13 Ekim 1921'de Kars Antlaşması imzalanmıştır. Bununla, Moskova Antlaşması daha da genişletilmiş, Sovyet yönetimi altındaki cumhuriyetler ve Gürcistan'la sınır çizilmiştir. Buna göre Batum Gürcistan'da, Artvin, Kars ve Ardahan Türkiye'de kalmıştır (Bıykoğlu, 1958:21, 22, 31; Soysal, 1983:41-47). Bu süreçte Türk orduları Acara ve Batum'dan çekilirken, o yörelerdeki Türk ve Müslüman Gürcüler'de Türk bölgelere göç etmişlerdir. Böylece bölge 40 yıllık kara günlerden kurtulmuştur. Aynı zamanda da Türkiye Gürcüleri'nin, Gürcistan'la olan bağları tamamen sona ermiştir.

Böylece Atatürk,1920-21'lerde giderek Sovyet kontrolü altına girmekte olan Gürcistan'ın toprak bütünlüğü ve siyasal birliğine önem verdiğini göstermiştir. Bu arada TBMM Hükümeti, Kâzım (Dirik) Bey'i Tiflis'e elçi olarak göndermiştir (Sürmeli,2001:712). Bu iyi ilişkilere bağlı olarak 1921'de sınırlar çizilirken de bu iyi niyet kendini göstermiştir. Zorluğu ve TBMM'deki bölge milletvekillerinin muhalefetine karşın Batum Gürcistan'a verilmiştir. Halkı Türk ve Müslüman Gürcüler'den oluşan Artvin ise bizde kalmıştır. Batum ve çevresindeki Türk ve Müslüman Gürcüler'e de, Türkiye'ye göç imkanı tanınmıştır. O günlerde Türkiye bir dizi savaşları kazanmış ve güçlü konuma gelmeye başlamıştı. Ermeni sorununu Gümrü Antlaşması ile halletmişti. Dolayısı ile bu konunun bölgede ki etkileri gözle görülür hale gelmişti.

Türkiye o yıllarda aynı zamanda Transkafkasya'da ki gelişmeler karşısında, Gürcistan üzerindeki Sovyet-Bolşevik tehdidi ile Gürcistan-Ermeni dayanışmasını önlemek istemiştir. Bu bakımdan Gürcistan'ın bağımsızlığı Türkiye için önem taşıyordu. İşte bunun için bölge koşulları gereği olarak Türkiye-Gürcistan arasındaki iyi niyet ve iyi ilişkiler iki taraf için de önemli idi. Ancak ne var ki bunun ardından Gürcistan, Sovyetler Birliği tarafından işgal edilecek ve bundan sonraki ilişkiler Türk-Sovyet ilişkilerinin gölgesi altında yürütülecektir.

V. Türkiye Gürcüleri'nde Sosyal ve Kültürel Yaşam

Türkiye Gürcüleri'nin sosyal ve kültürel yaşamları üzerinde kısaca duracak olursak :

17. ve 18. yüzyıllarda Müslümanlığı benimseyen Güneybatı Gürcistan Gürcüleri, Hristiyan Gürcüler'den giderek kopmuşlardı. Zira din faktörü, etnik özelliğin önüne geçmiştir. O nedenle Müslüman Gürcüler, Türkler'le daha çok kaynaşmışlardır. Bunu Hanefi Mezhebinde olma daha da hızlandırmıştır. Çünkü bunun bir ölçüde Osmanlı devlet politikası ile yakından ilişkisi vardı. Daha sonra Türkiye, cumhuriyet yönetimi içinde farklı etnik grupları bir pota altında birleştirirken, öteki Kafkas kökenli unsurlar gibi Gürcüler'le de bütünleşmiştir. Türkiye Gürcüleri'de, Atatürk'ün "Türkiye Cumhuriyeti kimliğini taşıyan ve kendisini Türk olarak gören herkes Türktür" sloganını kabul etmişlerdir. Hiç bir şekilde etnik bir farklılık gözetmeden Türkiye Cumhuriyeti'ne ve İslâmî değerlere bağlı olarak Anadolu'nun çeşitli yörelerinde yaşantılarını sürdürmektedirler.

Osmanlı döneminden beri Anadolu'ya göç eden Müslüman Gürcüler'e yerleşme, vergi, askerlik vb.kolaylıklar sağlanmıştı. Ancak o yıllardaki yol, ulaşım ve sağlık gibi sorunlar karşısında bazı zorluklar yaşanmış ve kayıplar vermişlerdir. Daha çoğu Karadeniz ve Anadolu'nun yüksek yerlerine yerleşmişlerdir. Zamanla da o yörelerin koşullarına intibak etmişlerdir (Özder,1971:148; Özdemir,2002:246;Çiloğlu, 1993:82). Bu yörelerde etnik farklılık gözetmeksizin, dil, giyim, yemekler vb. konularda Türk-Müslüman gelenekleri ile uzlaşmacı olmuşlardır. Bazı geleneklerini, Müslümanlıkla uyuşacak şekilde yaşatmaya özen göstermişlerdir. Bu şekildeki uyum daha önceki yıllarda genelde Acara bölgesinde ya da Batum ve çevresindeki yaşantıda kazanıldığı da söylenebilir. Çünkü o bölgelerde yüzyıllara varan birliktelik olmuştur. Türk ve Müslüman gelenekleri de o yörelerde etkiler yapmıştır. Zaten Müslümanlığın benimsenip yaygınlık kazanmasının nedeni de bu olsa gerekir. O nedenle o bölgelerden Anadolu'ya yapılan göçler, Türk, Müslüman ve Gürcü karışımı şeklinde olmuştur. Bundan ötürüdür ki, tarihi süreç içinde Anadolu'ya ne kadar Gürcü ailesinin göçettiği kesin olarak bilinmemektedir. Cumhuriyet dönemimizde, Türkiye Gürcüleri daha rahat ve hiç bir ayırım görmeksizin Anadolu Türk siyasal ve

kültürel yapısı ile daha çok kaynaştıklarından bu sayıyı belirlemek zordur. Bu gün için, aşağıda, yoğun olarak yaşadıkları bölgeleri verirken bir ölçüde sayılar da ortaya çıkabilecektir. Bir ölçüde de yaşattıkları sosyal ve kültürel özellikleri görülebilecektir (Çiloğlu, 1993:81 vd.).

Genelde tarihsel süreç içinde Gürcüler, komşu uygarlıklardan ve işgale uğradıkları uluslardan etkilenmişlerdir. Çok kültürlü ve sürekli akın ile işgaller altında kalan Kafkas coğrafyasında bu etkilenme doğaldır. O nedenle birçok doğrultuda olduğu gibi dil üzerinde de etkileri olmuştur. Nitekim bazı sözcükler değişik kültürlerle benzerlikler göstermektedir. Bu etkileşim daha çoğu Kafkasya üzerinde etkili olan Türk kökenli kavimlerle olmuştur. Müslümanlığın kabulü ve Osmanlı egemenliği döneminde bu etkileşim daha da artmıştır. Cumhuriyet dönemimizde ise Türkiye'deki bütünleşmiş yaşantı ile orantılı olarak benzer motifler daha da azalmış ve Türkçe sözcükler benimsenmiştir (Çiloğlu, 1993:81 vd.). Bu, şahıs isimlerinden yer adlarına kadar her alanda görülür.

Anadolu'ya göç eden Gürcüler, son derece dindar idiler. Belk de göç etmelerinin ana nedeni bu olmuştur. Bir daha geriye dönmek üzere kalıcı olarak geldiklerinden, kurdukları köylerde oldukça mükemmel cami ve okullar yapmışlardır. Cami ve okullarda kız ve erkek çocuklar birlikte eğitiliyorlardı. Evlerini ve öteki yapıtlarını Kafkas kültürü gereği olarak ahşaptan yapmışlardır. İnce ustalık örnekleri ile kendi kültürleri ve yerleştikleri dağlık yörelerin özelliklerini birleştirmişlerdir. Evlerin yanında ürünlerin saklandığı serenler yer almıştır (Çiloğlu, 1993:81-89).

Türkiye'ye göç eden Gürcüler, önceleri genelde tarım ve hayvancılıkla uğraşmışlardır. Her türlü araç-gereci kendileri yapmışlardır. İpek, kendir, keten üreterek ip, iplik ve elbise ihtiyaçlarını kendileri karşılamışlardır. Mısır ana üretim olarak yerini korumuştur. Ekmeği pileki içinde pişirmekte idiler. Türkiye Gürcüleri, özellikle tarım ve hayvancılık alanında çok başarılı olmuşlardır. Birbirlerine bağlı ve kalabalık aileler biçiminde yaşamışlardır. Yaptıkları işlerde meci ve ya imece şeklinde birbirleriyle yardımlaşma geleneğini sürdürmüşlerdir. Kafkaslar'dan getirdikleri bazı ürünleri hala üretmekte ve yaşatmaktadırlar. Fındık da ana uğraşlarından biri olmuştur. Bu gün de aynı uğraşı içinde olanların sayısı çoktur. Fındık ağacı kabuklarından ve çalılardan sepet yapmaktadırlar. Ayrıca arıcılıkla uğraşmaktadırlar.

Büyük kentlerde okuyan gençler, bölgeleri ve bu uğraşlarından kopmamaktadırlar (Çiloğlu, 1993:85).

Türkiye Gürcüleri arasında yüksek köylerde yaşayan kadınlar, eski giyim ve geleneklerini sürdürmektedirler. Şehirleşme süreci içinde ise gerek evlenme, gerek giyim vb. hiç bir ayırım içinde olmamışlardır (Çiloğlu, 1993:85). Genelde kent yaşantısı içinde olanların çoğu, yalnızca ailelerinin Gürcü kökenli olduğunu anımsarlar. Onun ötesinde her hangi bir ayrıcalık düşünmezler. Dolayısı ile toplumda tam bir kaynaşma içinde olarak her kesimle kız alıp verirler. Bu konuda hiç bir ayırım gözetmezler. Tam anlamı ile Anadolu Türk halkı olmuşlardır. Bu, hiç bir şekilde asimile edilmişlikten kaynaklanmamaktadır. Onlar, Anadolu'yu yurt ve kimliklerini Atatürk'ün istediği gibi Türk olarak kabul etmişlerdir.

Türkiye Gürcüleri arasında Türkçe yanında, kendi aralarında ikinci dil olarak Gürcüce de yaşatılmaktadır. Ayrıca yine kendi aralarında özel aile ad ve lakapları da kullanılmaktadır. Örneğin; Pançize, kurdikize, meshaze, soykaze, kurikize, obnize vb.eski özel aile tanımlamaları da yaşatılmaktadır. Yine mahalli olarak bazı yörelerde Gürcüce olarak verilmiş olan yer adlarına da rastlanmaktadır. Ancak şehirleşme sürecinde ve evlenmeler dolayısı ile bu etkiler giderek azalmaktadır.

Kafkasya tarihinde Gürcüler, çeşitli kavimler arasında en çok Türk kökenli (Hun, Oğuz, Kıpçak, Malkar, Azeri ve Osmanlı) kavimlerin etkisinde olmuşlardır. O nedenle birçok sözcük benzerlikleri, kırılmalarla kaşılıklı kültürlerde yer almıştır. Örneğin Gürcü dilinde a,e,i,o,u gibi sesler varken, Türkçe'deki ı,ö,ü gibi sesler yoktur. Bu bakımdan, Türkçe veya başka dillerden Gürcüce'ye geçen sözcüklerdeki ı,ö,ü,sesleri i,o,u seslerine dönüşmüştür. Genelde Gürcüce'ye geçen sözcüklerin sonuna i sesi eklenmektedir. Bu yaklaşımla, bu günkü Gürcü dilinde yaşayan Türkçe sözcüklere örnek olarak şunları verebiliriz; Aslan (aslani), bayrak (bayragi), ark (arkhi), tütün (tütüni), ocak (ocahi) vb. Bu tip örnekler doğal olarak daha da çoğaltılabilir. Yine Türk kavimlerinin çeşitli eşya adları da Gürcü dili ve kültüründe yer aldığı görülür. Bunlarla ilgili bazı örnekler olarak; tabanca (tambaça-dambaça), düğme (dukme-tokma), kalpak (papak), düdük (duduki) vb. verebiliriz. Genelde tüm bu etkileşimde Oğuz, Arap, İran ve Osmanlı kültürel izlerini bulmak

mümkündür. Bu etkileşimde Türk izleri daha da çoktur. Ancak bunda günümüzden 2500-3000 yıl gerilere kadar gidilecek olan Orta Asyalı Türk kavimlerinin etkileşimi söz konusudur. Bunu 12 hayvanlı türk takviminden, alınan çeşitli adlara kadar görmek mümkündür. Dolayısı ile bu uzun tarihi süreç içinde ki etkileşimin net bir şekilde ortaya konulması da zordur. Bunu bölgedeki tarihi kalıntıların azlığı daha da zorlaştırmaktadır.

Günümüzde Gürcistan dışında, Türkiye, ABD, Fransa, İran, Azerbaycan, İsrail, Avusturya, Rusya Federasyonu ve İsveç gibi ülkelerde çok sayıda Gürcü bulunmaktadır (Çiloğlu, 1993: 95). Ancak bu gün bu ülkeler arasında Gürcistan dışındaki Gürcüler'in en çok buldukları ülke Türkiye'dir. Gürcüler'in Türkiye'ye gelişi yukarıda da anlatıldığı gibi 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı ile hızlanmış ve 1921'de sınırın çizilmesi ile sonuçlanmıştır. Cumhuriyet dönemimiz boyunca, Türkiye'deki Gürcüler'in sayısı tam olarak belirlenmemiştir. Buna gerek de bulunmamaktadır. Ayrıca verilen bazı abartılı rakamlar da doğru değildir. Yapılan nüfus sayımlarında anadili Gürcüce olanların sayısı şöyledir;1950'de 72.604,1955'te 51.982,1960'ta 32.944 ve 1965'te 34.330 olarak görülmektedir (TİK.1965).Ancak 1965 sayımında,48.976 kişi de ikinci dil olarak Gürcüce'yi bildiğini belirtmiştir. Buna göre en yüksek rakam olarak 83.306 olarak kabul edilebilir (Cumhuriyet 18 Mart 1969). 1965 nüfus sayımına göre bazı illerdeki Gürcüler'in sayıları: Artvin'de 7.698, Ordu'da 4.815, Samsun'da 2.350, Giresun'da 2.029, Amasya'da 1.378, Bolu'da 1.543, Sakarya'da 4.535, Bursa'da 2.938, Kocaeli'de 2.755, Balıkesir'de 1.281, Sinop'ta 1.144, İstanbul'da 849 ve Tokat'ta 412 olarak verilmiştir. Ancak 1965 nüfus sayımının sonuçları 1969'da yayımlanmıştır. Bu gün için bu sayılar haliyle geçerli olamayacaktır. Ancak daha sonraki yıllarda bu yönde sayıları belirleyen araştırmalar yapılmamıştır.

Bu gün itibarı ile Gürcüler'in Türkiye'deki dağılımı aşağıdaki gibidir (Çiloğlu,1993:106).

Amasya; Merkez ve bağlı 6 köy, Taşova merkez ve 3 köy
Artvin; Merkez ve bağlı 1 köy, Borçka merkez ve bağlı 13 köy, Camili (Maçahel) merkez ve bağlı 5 köy, Gökteş(Murgul) ve bağlı 9 köy, Muratlı merkez ve bağlı 3 köy,Şavşat merkez ve bağlı 6 köy,Meydancık bağlı 14 köy,Yusufeli merkez ve bağlı 6 köy.

Balıkesir; Merkez ve bağlı 2 köy, Gönen merkez ve bağlı 7 köy, Manyas ve bağlı 6 köy, Susurluk merkez ve bağlı 2 köy.

Bolu; Bolu merkez, Düzce merkez ve bağlı 6 köy.

Bursa; Merkez ve bağlı 3 köy, Gemlik ve merkeze bağlı 8 köy, İnegöl merkez ve bağlı 34 köy, İznik ve bağlı 3 köy,Orhangazi merkez ve bağlı 2 köy.

Çanakkale; merkez ve bağlı 4 köy.

Düzce; Merkeze bağlı 7 köy.

Giresin; Merkez ve bağlı 6 köy.

İstanbul; Merkez ve bağlı 5 köy, Şile ve bağlı 5 köy.

Kocaeli; Merkez ve bağlı 8 köy, Gölcük merkez ve bağlı 5 köy, Kandıra ve bağlı 2 köy, Karamürsel merkez ve bağlı 3 köy.

Ordu; Merkez ve bağlı 10 köy, Fatsa merkez ve bağlı 5 köy, Ünye merkez ve bağlı 6 köy, Çaybaşı 8 köy, Gökçöy,8 köy ve Yenikent 6 köy.

Rize; Merkez ve bağlı 2 köy.

Sakarya; Merkez ve bağlı 1 köy, Akyazı merkez ve bağlı 7 köy, Geyve ve bağlı 6 köy, Karasu ve bağlı 3 köy, Sapanca ve bağlı 7 köy.

Samsun; Merkez, Çarşamba merkez ve bağlı 7 köy, Havza merkez ve bağlı 2 köy, Ladik merkez ve bağlı 3 köy, Terme merkez ve bağlı 7 köy.

Sinop; Merkeze bağlı 6 köy, Erfelek 5 köy.

Tokat; Merkeze bağlı 2 köy, Niksar merkez ve bağlı 7 köy, Turhal merkez ve bağlı 1 köy,Reşadiye merkez ve bağlı 2 köy.

Yalova; Merkez ve bağlı 3 köy.

Böylece görüldüğü gibi Türkiye Gürcüleri, Anadolu'nun birçok yerine dağılmış olarak belli bölgelerde yaşantılarını sürdürmektedirler. Yukarıda da ifade edildiği gibi, Türkiye'ye göç eden Müslüman Gürcüler daha çoğu dağlık yörelere yerleşmiş ve kendi geleneklerine göre yerleşim yerleri (köyler) kurmuşlardır. Köylerde yaşayanlarda dil, giyim, araç-gereç ve yetiştirdikleri ürünler hala Kafkas özelliği göstermektedir. Bursa Oylat'ta konuştuğum yaşlı Gürcüler, Batum ürünlerini üretmeyi sürdürdüklerini ifade ederek göstermişlerdir. Nitekim sattıkları tezgâhlarda o yörelerin ürünleri bulunmaktaydı. Kentlerde ise bu birliktelik ve gelenekler zayıflamıştır.

Türkiye Gürcüleri,1877-78 Osmanlı- Rus Savaşı'ndan itibaren Anadolu'ya göç ederlerken, kalıcı olarak gelmişlerdir. O nedenle her türlü özellikleri ile gelmişlerdir. Hiç bir baskı görmeksizin, iyi bir ilgi ile

karşılanıp yerleştirilmişlerdir. Hatta o savaş yıllarında, bölgede bulunan Türk unsurlarla birlikte göç etmişlerdir. Örneğin, Acara, Batum, Artvin vb.yörelere Türk ve Gürcü gruplar, I.ve II.Kaçkaç olarak adlandırılan gruplar olarak, 93 Muhaciri gibi ortak bir adla Anadolu'ya gelmişlerdir. Karadeniz ve Anadolu Türk halkı onlara kucak açmış ve her türlü yardımı yapmıştır. Kurutuluş Savaşı yıllarında bile Anadolu'ya gelen Gürcü göçmenlere yardımcı olunduğu gibi, Sovyet işgali altına girmiş olan Gürcistan'la da yukarıda anlatıldığı gibi yakın ilişkiler kurulmuştur (Sürmeli 2001:612;Özdemir,2002:312-316).

Sonuç

Türk-Gürcü ilişkileri, Orta Asyalı Türk kavimleri ile başlamış olup, bundan yaklaşık 2500 yıl öncelerine kadar incek derinliğe sahiptir. Transkafkasya ve bu coğrafya içinde yer alan Gürcistan, tarihi boyunca birçok kereler çeşitli Türk kavimlerinin egemenliği ve etkisi altında kalmıştır. Hun, Hazar, Kıpçak, Selçuklu ve Osmanlı gibi. Bu ve diğer kavimlerle olan ilişkiler, Gürcistan'ın siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel gelişmesinde önemli ölçüde rol oynamıştır. Özellikle kuzeyli Türk boylarının, tüm Transkafkasya'da olduğu gibi, Gürcistan üzerinde de birçok yönden etkileri olmuştur. Nitekim Gürcüler'in yaşamında özellikle Oğuz Türkleri'nin kültürel motiflerinden pek çok izler vardır. Bu izlerin, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde daha da artarak devam ettiği görülür. Ancak bölgenin özelliği nedeni ile bu izleri bulmak çok zordur.

Kafkasya tarihi, tarihin çok eski dönemlerine gitmekle birlikte, bölge hakkında fazlaca bilgi toplanamamaktadır. Çünkü bölgede orman bolluğu olduğundan, ahşap kültürü yaygın olmuştur. Tüm yapılar ahşap ve bölge çok yağışlı, karlı ve nemli olduğundan bölge tarihini aydınlatacak olan kalıntılar günümüze ulaşamamıştır. Dolayısı ile ahşap kültürüne dayalı olan kalıntıların ömrü bir kaç yüzyılı öteye geçememektedir. Ayrıca Kafkasya çok verimli topraklara sahip olduğu için, o çağlarda çokça saldırılara uğrayarak yakılıp yıkılmıştır. Diğer yandan bölgede fazlaca arkeolojik araştırmalar da yapılmamıştır. O nedenle tüm Transkafkasya'daki kavimlerin olduğu gibi, Türk-Gürcü ilişkilerinin eski dönemleri de tarihin derinliklerinde kalmıştır.

Konumuz olan Türk-Gürcü ilişkilerinin tarihi, Lala Mustafa Paşa'nın Transkafkasya olarak adlandırılan Güneybatı Gürcistan'ın fethedilmesi ile 1578'de başlar. Ancak asıl Müslüman Gürcüler'in yakın tarihi ise Yavuz dönemi ile başlamaktadır. Bilindiği gibi önceleri kendi bölgelerinde yaşayan Müslüman Gürcüler, zamanla bölgedeki çatışmaların etkisi ile Anadolu'ya göç etmeye başlamışlardır. Ancak yine de Batum ve çevresi uzun süre Müslüman Gürcüler'e merkezlik yapmıştır. Kırım Savaşı'yla başlayan süreç,1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı ile tüm Doğu Karadeniz'de olduğu gibi, Gürcü bölgelerde de mevcut dengeyi bozmuştur. Bu tarihlerde bölge Rus işgali altına girdiği için, Acara, Batum ve Artvin bölgelerinden I.ve II. Kaçkaç gibi adlarla Anadolu yönünde çok zor koşullar altında göç olayları yaşanmıştır. Dolayısı ile bölge 40 yıl süren ve "kara günler" olarak adlandırılan Rus işgalini yaşamıştır. Bu süre içinde bölgede Rus, Ermeni ve Gürcü mücadeleleri yanında İngiliz, Fransız ve İtalyan işgal girişimleri yaşanmıştır.

Kurtuluş Savaşı ile başlayan süreçle bölge kurtarılıp 1921'de sınır çizilince, Artvin çevresinde kalarak direnen Türk ve Müslüman Gürcüler rahata kavuşmuşlardır. Bu tarihten itibaren Gürcistan'la tamamen kopan Türkiye Gürcüleri, Anadolu'nun çeşitli yer ve yörelerine yerleşerek yeni hayat ve yeni coğrafya'ya intibak etmeye başlamışlardır.

Bu gün Artvin bölgesindeki yerli Müslüman Gürcüler ile Karadeniz ve Annadolu'ya yayılmış olanların bir kısmında (köylerde) yer adları, yetiştirdikleri ürünler, giyim, kullandıkları araçlar, bazı gelenekler vb. yaşatılmaktadır. Ancak kent yaşamında ve büyük çoğunlukta bu izler kaybolmuştur. Evlenmeler, iş hayatı ve yaşamakta oldukları dağınık coğrafya da bu eski izleri azaltmaktadır. Çünkü Türkiye Gürcüleri, evlenmeler ve benzeri durumlarda ayrıcalık düşünmediklerinden, Anadolu Türk kültürüne tam anlamda entegre olmuşlardır. Zaman içinde yeni kuşaklar da bu bütünleşme daha hızlı olmuştur. Zaten Atatürk önderliğinde Anadolu coğrafyası, değişik kültürleri birleştirerek, Türk ve Türkiye Cumhuriyeti olgusunu oluşturmuş ve üniter devletini yaratmıştır.

Kısaca; Bu gün Türkiye Gürcüleri, Atatürk'ün işaret ettiği doğrultuda Türklüğü tam anlamı ile benimsemiş ve Anadolu coğrafyasına intibak

ederek rahat bir yaşantı sürmektedirler. Bu bir şekilde zoraki asimilasyon değildir. Dolayısı ile Türkiye Gürcüleri, bir etnik düşünce peşinde olmadan, Türklük ve Müslümanlıkla özdeşleşmişlerdir. Ayrıca bu üzerlerinde hiç bir baskı olmaksızın oluşmuştur. Sonsuza kadar da bu şekilde gidecektir.

Kaynakça

- ALPMAN, Adil (1988), Eski Önasya Hukukunda Adoption, Gazi Üniversitesi yayını, Ankara.
- ARALOV, S.İ.(1967) Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları 1922-1923, Çev. Hasan Ali Ediz, İstanbul.
- AYDIN, Dünder (1998), Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı, Kuruluş ve Gelişme Devri, TTK yayını, Ankara.
- BAYUR, Yusuf Hikmet (1995), Türk Devleti'nin Dış Siyaseti, 2. Baskı TTK yayını, Ankara.
- BIYIKOĞLU, Tevfik Osman (1958), Osmanlı ve Türk Doğu Hudut Politikası, Harb Akademisi yayını, İstanbul.
- BROSSET, M.(2003), Gürcistan Tarihi, Çev. Hrand D. Adreasyan, Yayına Hazırlayan Erdoğan Merçil, TTK yayını Ankara.
- CEBESO, Ali Fuat (1955), Moskova Hatıraları, Vatan Neşriyat yayını, İstanbul.
- ÇİLOĞLU, Fahrettin (1993), Gürcüler'in Tarihi, Ant yayını İstanbul.
- ÇOLAK, Mustafa (2006), Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası, TTK yayını, Ankara.
- ÇÖHÇE, Salim (1988), Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Türkleşmesinde Kıpçaklar'ın rolü, "Tarih Boyunca Karadeniz Bölgesi" bildirileri, Samsun.
- DEMİRCİOĞLU, Halil (1953), Roma Tarihi C.I, TTK yayını, Ankara.
- DIŞIŞLERİ BAKANLIĞI YILLIĞI (1968), Yayına Hazırlayan Hamid Aral, Dışişleri Bakanlığı yayını, Ankara.
- ERKAN, Süleyman (1996), Kırım ve Kafkasya Göçleri, KTÜ yayını, Trabzon.
- GÖKBİLGİN, Tayip (1959), Milli Mücadele Başlarken, I. Kitap, TTK yayını Ankara.
- GÜMÜŞ, Nebi, (2000), XVI. Asır, Osmanlı-Gürcistan İlişkileri, Yayınlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- GÜRÜN, Kâmuran (1981), Türkler ve Türk Devletleri Tarihi, Bilgi yayınları, Ankara.
- GÜRÜN, Kâmuran (1991), Türk-Sovyet İlişkileri(1920-1953), TTK yayını, Ankara.
- HALİL Paşa, (1972), İttihat Terakki'den Cumhuriyete, Bitmeyen Savaş, Yayına hazırlayan M.Taylan Sorgun, Yedigün yayınları.
- HARP TARİHİ VESİKALARI DERGİSİ (1964), "Ardahan ve Artvin'in Kurtuluşu", Sayı, 49.
- İNAN, Afet (1956), Eski Mısır Tarihi ve Medeniyeti, TTK yayını, Ankara.
- KARABEKİR, Kâzım (1988), İstiklâl Harbimiz, Merk yayıncılık, İstanbul.
- KARAL, Enver Ziya; (1961), Osmanlı Tarihi C.V, TTK yayını, Ankara.
- KARAL, Enver Ziya; (1962), Osmanlı Tarihi C:VIII, TTK yayını, Ankara.
- KARAL, Enver Ziya; (1999), Osmanlı Tarihi C.IX,TTK yayını, Ankara.
- KINAL, Fûruzan (1962), Eski Anadolu Tarihi, TTK yayını, Ankara.
- KINAL, Fûruzan (1983), Eski Mezopotamya Tarihi, 2.Baskı DTCF yayını, Ankara.
- KIRZIOĞLU, Fahrettin (1953), Kars Tarihi, İstanbul.
- KIRZIOĞLU, Fahrettin (1972), "Lazlar-Çanlar", VII.Türk Tarih Kongresi Bildirileri, TTK yayını, Ankara.
- KIRZIOĞLU, Fahrettin (1998), Osmanlılar'ın Kafkas Ellerini Fethi, TTK yayını, Ankara.
- KOCATÜRK, Utkan (1988), Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi, TTK yayını, Ankara.
- KURAT, Akdes Nimet (1948), Rusya Tarihi, TTK yayını, Ankara.
- KURAT, Akdes Nimet (1990), Türkiye ve Rusya, Kültür Bakanlığı yayını, Ankara.
- KURAT, Akdes Nimet (2002), IV-XIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, Murat Kitabevi yayını, Ankara.
- LAMB, Harold (1966), Muhteşem Süleyman, Nebioğlu Yayını, İstanbul.
- MANSEL, Arif Müfit (1971), Ege ve Yunan Tarihi TTK yayını, Ankara.
- OSTROGORSKY, George (1981), Bizans Devleti Tarihi, Çev.Fikret Işıltan, TTK yayını, Ankara.
- ÖZDEMİR, Halit (2002), Artvin Tarihi, Egem yayıncılık, Artvin.
- ÖZDER, Adil (1971), Tarihte Çıldır Atabeyleri ve Torunları, Erzurum.
- ÖZDER, Adil (1971), Artvin ve Çevresi, Ay Matbaası yayını, Ankara.
- SEVİM, Ali, YÜCEL, Yaşar (1989), Türkiye Tarihi, Fetih Selçuklu ve Beylikler Dönemi, TTK yayını, Ankara.

- SOYSAL, İsmail (1983),Siyasal Andlaşmalar, C.I,TTK yayını, Ankara.
- SÜRMEİ, Serpil (2001),Türk-Gürcü İlişkileri (1918-1921), Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu yayını, Ankara.
- TANSEL, Selâhattin (1969), Yavuz Sultan Selim, Milli Eğitim Bakanlığı yayını, İstanbul.
- TENGİRŞEK, Yusuf Kemal (1981), Vatan Hizmetinde, Kültür Bakanlığı yayını, Ankara.
- TURAN, Osman (1965) Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti, TKA yayını, Ankara.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1961), Osmanlı Tarihi, C.I, TTK yayını, Ankara.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1964), Osmanlı Tarihi, C.II, TTK yayını, Ankara.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1973), Osmanlı Tarihi, C.III, TTK yayını, Ankara.
- YİNANÇ, Mukrimin Halil, (1944), Anadolu'nun Fethi, İ.Ü.Edebiyat Fakültesi yayını, İstanbul.